

הרב יוסף חנינא ביינזמן • הרב נחום רבינוביץ

• מפתחות •
לתלמוד

**מדריך ללמידה עצמאית ונמוא
לחורה ולתלמיד**

כתיבה ועריכה: הרב יוסף חנינא ביינדמן, הרב נחום רבינוביץ
הגהה תורנית: הרב משה לינק, הרב שמואל מן
הגהה ועריכה לשונית: הרב זלמן רודרמן
עימוד ועיצוב: *y.w. graphicdesign*

כל הזכויות שמורות למחברים הרב יוסף חנינא ביינדמן והרב נחום רבינוביץ.
אין להעתיק לצלם ולתרגם ספר זה או קטעים ממנו,
בשום צורה ובשום אמצעי ללא רשות בכתב מהמחברים.

כתובת אימייל להארות והערות בנושא הספר:
Gemarabr@gmail.com

נר זכרון

ספר זה מוקדש לעילוי נשמת אימי מורתי,

האשה הצדקנית

מרת **דבורה** בת **אליהו יעקב** ע"ה

ביינדמן

אשר דירבנה ועודדה ללא לאות, בעצה ומעש

הדפסת ספר זה לאור עולם

הקימה דור ישרים יבורך

בנים ובנות וצאצאים רבים

התמסרה בלב ונפש לגידולם וחינוכם לתורה וחסידות

זכתה לראותם הולכים בדרכה

הזדככה בייסורים קשים ומרים וקיבלתם בדומיה

נלב"ע בעלות השחר ו' ניסן תשע"ח

תנצב"ה

מפתח העניינים

מבוא.....19

מפתחות הכניסה להיכל הגמרא / טיפול בקשיים לימודיים ורגשיים / הדרכה בים השפע התורני / עשרת המפתחות.

הקדמה - בשערי התלמוד.....26

שאלה ראשונה: האפשר לחשוב אחרת מהגמרא? / שאלה שנייה: למה לא לבוא מיד אל הנקודה? / שאלה שלישית: מה התועלת בלימוד התירוצים שנדחו? / שאלה רביעית: מדוע משקיעים את עיקר המרץ בגמרא?

שער המשנה

פרק א - התורה שבעל פה.....35

מתנה אלוקית / תורה שבעל פה / מדוע ניתנו הפירושים על פה? / משה מקבל את כללי התורה / חשיבות הכללים / המידות שהתורה נדרשת בהן / מעבירי התורה / הכניסה לארץ / תקופת המלכים / חורבן בית ראשון וגלות בבל / אנשי כנסת הגדולה / הקמת הסנהדרין / רדיפת מלכי יוון וניצחון החשמונאים / חזרת הכוח לנשיאי הסנהדרין / המחלוקת הראשונה בישראל / היווצרות המחלוקות / כיצד מכוונים לאמיתתה של תורה / לשם מה ללמוד את הדעות שנדחו

פרק ב - תולדות התנאים 54

הדור הראשון - זמן הבית והחורבן / הנשיאים / תנאים נוספים בזמן הבית / המצור והמלחמה / הדור השני - כרם ביבנה / כוח התורה ניתן לחכמים / הנשיאות חוזרת לשושלת / הדור השלישי - המרד והגזרות / בתי המדרש של רבי ישמעאל ורבי עקיבא / מדרשי הלכה / חכמי הדרום / מסירות נפש על העברת התורה / הסמכת החכמים / הדור הרביעי - התורה עוברת לגליל / תקנות אושא / הדור השישי - חתימת המשנה / בית דינו של רבי / הרמת קרן התורה בארץ ישראל ובבבל

פרק ג - עריכת המשנה 77

דרך העברת המשנה / נוסח המשנה / משניות חיצוניות / תוספות / ספר התוספתא / מחלוקות תנאים / לשון המשנה

פרק ד - סדרי המשנה ודרכי לימודה 87

שישה סדרי משנה / חלוקה לפרקים / הכרת הנושא כהקדמה ללמידה / חלוקת המשנה לפי נושאים / ראש, אמצע, סוף / דעה, מקרה, דין, טעם / לשונות המשנה ומשמעותם / חיבור לאחר חילוק / כותרת: מציאה במקום של ספק / נזקי בור והנופלים לתוכו / התנא משווה את לשונו / השוואה בין משניות שונות / סדר הלשון במשנה עצמה / הרחבת המשנה / מצא את החסר

שער התלמוד

פרק ה - החיים בתקופת התלמוד 105

שלטון בבל וראש הגולה / עבודות השדה / ערך השדות / טבלת מידות אורך / שינוע הפירות / מדידה ושקילה / מידות נפח / לחם ופירות / שמן ויין / נהרות ואגמים / ביגוד / מנעלים וכלים / מטבעות / ערך המטבעות / החלפת מטבעות / השוק / קנייה ומכירה / טבלת מחירים לדוגמה / כתיבת שטרות וטפסים / קרקעות ובתים / טבלת שכירות וקנייה לדוגמה

פרק ו - ישיבות בבל ודרכי לימודן 121.....

סורא, נהרדעא ופומבדיתא / אופן הלימוד בישיבות / זמני הלימוד וירחי כלה /
סדר הישיבה / פרנסת הישיבה / סגנון הלימוד בישיבות / איסורים וממונות.

פרק ז - ראשוני אמוראי בבל ותלמודם 131.....

הקדמה / התורה בבבל בתקופת המשנה / הדור הראשון - ייסוד הישיבות בבבל /
מחלוקות רב ושמואל / הדור השני - הרחבת הישיבות / התייסדות ישיבת
פומבדיתא / המעבר מנהרדעא למחוזא / המשך הנהגת ישיבת סורא / הדור
השלישי - מיזוג הבקיאיות והפלפול בפומבדיתא / סיני ועוקר הרים / פריחת ישיבת
פומבדיתא / הדור הרביעי - הוויות הגמרא / הוויות אביי ורבא / שיטות אביי ורבא
/ ירידת חכמי ארץ ישראל / הדור החמישי - עריכת הסוגיות / מסדר השמועות /
בתי מדרשות רבים

פרק ח - אמוראי ארץ ישראל ותלמודם 153.....

הקדמה / גדול אמוראי ארץ ישראל / הדור הראשון - תלמידי רבי יהודה הנשיא
/ ישיבת ציפורי / חכמי טבריה והגליל / הישיבה בקיסריה / חכמי הדרום / הדור
השני - המרכז התורני עובר לטבריה / מעבר הסנהדרין לטבריה / תלמידו ומשנהו
של רבי יוחנן / מחכמי הדור / רבנן נחותי / דור שלישי - תלמידי רבי יוחנן /
הכהנים החשובים של ארץ ישראל / התחדשות התורה בעיר הרומאית / רבותינו
היורדים מארץ ישראל / דור רביעי - גזירות על קיום המצוות / תקיפי ארץ ישראל
/ הדור החמישי - ההתנכלויות והמרד / חורבן הגליל וסגירת הישיבות / קביעת
לוח השנה / קץ שושלת הנשיאות

פרק ט - אחרוני אמוראי בבל ועריכת התלמוד 173...

הדור השישי - עריכת התלמוד / רבי יהודה הנשיא ורב אשי / עריכת התלמוד /
שתי המהדורות / איחוד המימרות / מקור המימרא / שינויי גרסאות / סדר בירור
הגרסאות בגמרא / אוקימתות בדברי הראשונים / מסכתות התלמוד / סדר הצגת
התלמוד / ביאור משניות וברייתות / זיהוי התקופות / סתמא דגמרא / אגדתא
/ רמזי חז"ל / לדייק באגדות / הדור השביעי - חתימת התלמוד / סוף הוראה /
הסבוראים - הגהת התלמוד

שער דרכי הלימוד

פרק י - מונחי התלמוד.....195

כללים לפיסוק והכרת הגמרא

הקניית הפיסוק בתלמוד / שלבים להקניית פיסוק נכון / הגדרת מטרות - מה רוצה הגמרא כאן / הכרת מבנה הסוגיות / מונחי התלמוד - הקודים / הבהרה בראשית הדברים / דרכי הבירור של הגמרא / שאלות בירור / פירוש המשניות / פענוח מילים ומושגים / פירוט מקרה ההלכה / חיפוש בעל המאמר / בירור דברי האמוראים / טעמי ההלכות / מציאת החידוש והמשמעות ההלכתית / הלכות חדשות / שאלת בירור המוצגת כקושיה / מה המסקנה ההלכתית / סיכום סדר הבירור / סוגיית מחלוקת / איבעיות / בעיה מורכבת / פשיטת הבעיה ומסקנה / קושיות / למצוא את הדלת בחושך / תיובתות / תירוצי הקושיות / התקפה / שינויים ותירוצים נוספים / סתירות / סיוע / מסקנה והלכה / דין שהוקשה או נדחה / תמרורי הגמרא - לשונות המורים את דרכי הגמרא ומהלכיה

פרק יא - שפת התלמוד.....231

עשרת הכללים לשינון הארמית

הקדמה / שפתו של אדם הראשון / גמרא מבוארת - יתרונות וחסרונות / צורת הלימוד / דמיון ושוני בין לשון הקודש לארמית / ארמית מזרחית וארמית מערבית / שיטת הגילוי האישית / כלל הכללים בזיהוי המילים / עשרת הכללים, כלל ראשון - השלם את המילה / טבלת השלמת אותיות / כלל שני - שְׁנָה סופה / א' בסוף מילה / טבלת כללי החלפת הסיומת / ו' סופית בסוף מילה / הפרד ושנה את סופה / כינויי גוף וכינויי שייכות - בארמית ובלשון הקודש / כלל שלישי - שְׁנָה ראשה / אותיות השימוש בראשי מילים / כלל רביעי - החלף אותיותיה / טבלת אותיות מתחלפות / כלל חמישי - מצא דמיון בלשון / כלל שישי - מצא דמיון במשמעות / כלל שביעי - מילים מחוברות / טבלת מילים מחוברות / כלל שמיני - מילים מבלבלות / דמיון מטעה / משמעות הפוכה / מילים בעלות משמעות כפולה / מילים דומות / כלל תשיעי - דבר והיפוכו / כלל עשירי - הֶקְשֶׁר / נספח - ניקוד נכון / י' או שתי יוד"ים / יא בסוף מילה או י-ה

פרק יב - בניין ההבנה 251

תהליכי בנייה / זמן הלמידה ומקומה / האם התלמיד פנוי / פתיחת שיעור ופתיחת הלב / דע לפני מי אתה יושב / לימוד בקול רם / ניגון הגמרא / קצב הלימוד / השלם את המשפט / קריאה, פענוח, הגדרה / אתה מסוגל להבין / איך מפקים משמעות / שלושת חלקי הלמידה / שמירת הרצף / סיכום רצף הסוגיה / רצף סוגיות

פרק יג - פירוש רש"י 263

פרשנדתא / כתב רש"י / רש"י בא ליישב / מטרות רש"י / סיכום: לימוד רש"י

פרק יד - איך זוכרים? 271

חמישה כללים לזכירת הסוגיה

כלל ראשון - למד לאט ויסודי / כלל שני - חזור / כלל שלישי - סכם וכתוב / מעלת הסיכום בטבלאות / מדריך לבניית טבלאות סיכום / טבלאות במשנה / טבלאות לתבניות קבועות / איתמר / מספר מקרים במחלוקת / איבעיא להו / ורמינהו / טבלת פירושים / סימון נקודות מרכזיות / כלל רביעי - עשה סימן / הסימנים / סימן מתוך הסוגיות / סימן חיצוני / זכירת שמות החולקים / כלל חמישי - סגולות לזיכרון

פרק טו - מה ההלכה? 287

בין בירור להכרעה / לבקש את ההלכה בפועל / לומד המחפש הכרעה / כללי הפסיקה / כללי פסיקה במחלוקת תנאים / תנאים ומשניות שהלכה כמותם / כללי פסיקה במחלוקת אמוראים / כללי פסיקה על יסוד סגנון הסוגיה

מפתח שמות תנאים ואמוראים 298

ביבליוגרפיה 300

הסכמות

שאול אלתר

ראש ישיבת שפת אמת

ת.ד. 41160

עיה"ק ירושלים

ב"ה

הרב ר' יוסף חנינא ביינדמן והרב ר' נחום רבינוביץ שליט"א מוציאים לאור
חיבורם בשם "מפתחות לתלמוד", ובו ציור כל יסודות המשנה והגמרא דרכי
חיבורם ומחבריהם, וביאור לשונות הגמרא וסגנון מהלך הסוגיא,
ובוודאי גם הרגילים כבר בגמרא ימצאו בו עניין וחידוש, ועל אחת כמה
וכמה המתחילים יוכלו להתרגל היטב בלימודם בהבנה יסודית.
והשם יתברך יחזק את ידי הרבנים המחברים להפיצו בישראל להרבות
תורה

כבוד
שאול אלתר

הסכמות

ישראל ברוזבסקי
רב בשכונת הגפן
המגיד ממעזריטש 80 ביתר עילית
057-3190192 02-5800470

ב"ה

הנני בזה להמליץ על האברך היקר, חובר חיבורים מחוכמים איש תבונות,
הרב יוסף חנינא ביינדמן הי"ו, שהנני מכירו כיר"ש מרבים ועוסק בתורה
וחסידות.

ועתה נטה ידו לחבר יחד עם הרב נחום רבינוביץ הי"ו את ספרם "מפתחות
לתלמוד", בסגנון צח ומובן להנגיש עקרונות הבנת הלמידה לכל אחד ואחד.

והנני בזה לחזק ידם ויהי ה' עמם תמיד

הסכמות

זלמן נחמיה גולדברג
חבר בית הדין הרבני הגדול
ראש כולל "דעת משה" – סדיגורה

כבוד הרבנים המחנכים החשובים, הרב ר' יוסף חנינא ביינדמן שליט"א
והרב ר' נחום רבינוביץ שליט"א:

שמחתי מאוד למה שאמרתם לי על חיבור שחיברתם ושמו אשר יקראו לו:
"מפתחות לתלמוד", והוא כפשוטו: שכל תלמיד יוכל על ידי קריאה בספר זה
להבין שפת הגמרא ודרכיה לימודה.

ועזרה זו המוצעת בספרכם החשוב תגרום שהתלמידים יבינו מה שהמלמד
מלמד בכיתה, ובכך התלמיד לא יפסיק בהקשבתו, ונפשו תתחבר ותתדבק
בכל עוז בלימוד הגמרא הקדושה.

ואשרי חלקכם וגדול זכותכם בהצלת הנפשות אשר תפעלו בספר זה.

אמת
זלמן נחמיה גולדברג
1993/12

זלמן נחמיה גולדברג
דין

הרב חיים שלום דייטש

ראש כולל 'צמח צדק'
ירושלים

ב"ה

חודש שבט ובו ר"ה לאילנות, יום השפעת תענוג והתמדה בלימוד התורה (תורת מנחם ד"ה ארבעה ראשי שנים וכו').

מה מאוד נהנתי לראות פרי עמלם של האברכים החשובים המחנכים צאן קודשים הרב ר' יוסף חנינא ביינדמן והר"ר נחום רבינוביץ, ובידם חיבורם הנפלא 'מפתחות לתלמוד' אשר מטרתו הוא להיות לעזר למחנכים ולתלמידים שיוכלו להבין וללמוד הגמ' מעצמם ושיהי להם חשק ותענוג אמיתי בלימוד הגמ'.

כידוע שאחד המאפיינים של דורנו הוא הקושי הניכר שחווים תלמידים רבים בלימוד הגמ', מצד כמה עניינים.

ומשום כל הא, משכו המחנכים הנ"ל בשבט סופר ספרם המשובח הזה, שבתחילתו חיברו את תולדות התנאים והאמוראים, ואף את דרך כתיבת המשנה והגמ'.

ועל זה הוסיפו כללים חשובים בשפת הארמית ואף הפליאו עצה והגדילו תושיה וחיברו בלשון צחה וברורה כללים כיצד יוכל כל תלמיד לזהות בעצמו היכן הגמ' מתחילה שאלה והיכן מתחילה התשובה וזאת בכדי ללמד לתלמידים שיוכלו ללמוד גמרא בעצמם, וזאת באמצעות 'מילות מפתח'.

ובוודאי יש בזה תועלת הרבים לזכות בהם לומדי ומלמדי תורתנו הקדושה, וברכתי צרופה שיבדרון שמעתתם ביה מדרשא ויהי נועם השם עליהם ותשרה שכינה במעשה ידיהם מתוך בריאות והרחבת הדעת לאורך ימים ושנים טובים.

חיים שלום דייטש

Yitzhak Yosef
The Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of The Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

ב"ה

דברי ברכה

ראיתי גליונות הספר "מפתחות לתלמוד", תולדותיהם ומשנתם של חכמי התלמוד, מעשה ידיהם להתפאר של היקרים והנעלים, מרביצי תורה לעדרים, תהלתם בקהל חסידים, שמן תורק שמם, ועליהם יציץ נזרם, כבוד שם תפארתם, כה"ר יוסף חנינא ביינזמן שליט"א וכה"ר נחום רבינוביץ שליט"א.

בחיבור זה מקיפים בהרחבה את תולדות חייהם של חכמי התלמוד במשנתם ובתורתם ובהליכותיהם, לדלות מהם הליכות והלכות כדי שיהיה לנו אור ודרך, שהם לנו למאור עינים. ובספר בית אהרן (ליקוטים למסכת יבמות דף יט.) כתב, שיש לנו בקבלה כי כל תנא ואמורא הנזכרים בגמרא הקדושה היה יכול להחיות מתים. [ואם אינו בר הכי לא הזכירו את שמו ואמרו שהוא צורבא מרבנן], וכ"ה בשומר אמונים (מאמר האמונה). וכבר הורונו רבותינו בירושלמי (ר"פ ר"א דמילה) כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה, והשמיעונו כי אין להורות הלכה למעשה אלא על פי יסודות נאמנים בתלמוד, ולכן מוטלת חובה לפנות תחלה אל התלמוד, כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים, ואם ד"ת עניים במקומן, הם עשירים במקום אחר. ואמרינן בסנהדרין (מב.) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, א"ר יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה, במי שיש בידו חבילות של משנה. וע' בספר עין יצחק ח"א כללי התלמוד בפרטי כללי המשנה והתלמוד, וכללי התנאים והאמוראים, באורך וברוחב, ע"ש ויערב לך.

ועל כן דבר נאה ויאה עשו המחברים, לערוך יסודות חשובים ונאמנים במשנה ובגמרא, על פי דברי רבותינו, ראשונים גם אחרונים, ערוכים ומסודרים כדבעי, ובעזה"ל יהיו לתועלת מרובה ללומדים ולמלמדים, ולפעלא טבא אמינא, איישר חילם לאורייתא.

וברכתי למחברים שליט"א שיהי רצון וחפץ ה' בידם יצלח להגדיל תורה ולהאדירה וירחיב גבולם בתלמידים לראות פירות ופרי פירות, לאורך ימים ושנות חיים, בטוב ובנעימים, שובע שמחות וכל טוב.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

הרב מאיר מאזוז

ראש ישיבת 'כסא רחמים'
בני ברק

ב"ה

הנני מצטרף לכל דברי הרבנים הגאונים למעלה שליט"א. ושם הספר "מפתחות לתלמוד" כבר היה לעולמים על ידי רב ניסים גאון בקירואן שחי לפני אלף שנה וקרא לספרו (בערבית) "מפתח מנעולי התלמוד", אלא שהוא נכתב בקיצור נמרץ סדר התנאים והאמוראים (בהקדמתו) ופירוש על שלש מסכתות בלבד (ברכות, שבת עירובין).

וכאן הטיבו המחברים שליט"א חסדם האחרון מן הראשון בביאור ובהרחבה רבה לחבר על הלומדים את העיון התלמודי ומפרשיו.

ישר כחם לאורייתא והיה פעלם לברכה בקרב הארץ.

הרב ישעיהו וובר

מייסד "שיטת וובר"

ומח"ס 'אור בשבילי הגמרא', 'ההוראה כמקצוע' ועוד
ירושלים

ב"ה

באו לפני הרבנים הגאונים ממרביצי התורה לצאן קודשים הר"ר יוסף חנינא ביינדימן והר"ר נחום רבינוביץ, וספרם 'מפתחות לתלמוד' - פרי עמלם בידם, והוא מעשה ידי אומן, אוצר מלא וגדוש דרכי וכללי לימוד הגמרא הקדושה, למען אשר כל תלמיד ותלמיד ידע לבדו כיצד ללמוד הוויות אביי ורבא ללא צורך בספרי עזר.

והוא חיבור יקר ערך הנחוץ מאוד בדורנו אנו, דור יתום אשר מקצת התלמידים מתקשים מאוד בלימוד הגמרא ואינם מוצאים נפשם בו מפני שאינם יודעים כיצד ללמוד ולהבין מנפשם.

ועל כן, חגרו הרבנים המחברים בעוז מתנם, וחיברו חיבורם המלא וגדוש בדברי ימי התנאים והאמוראים, אופן ודרך כתיבת המשנה והגמרא וסדר השתלשלות תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

ועליו נקבצו בסדר מופתי ובשפה בהירה וקולחת כללים בדרך לימוד הגמרא הקדושה, אשר קובצו מספרי הראשונים והאחרונים ולוטשו בידי המחברים הנ"ל, לשפה בהירה ומובנת לכל צורב וצורב.

ואמרו אשר לא די בכך, והניפו ידם שנית, והוסיפו טובה על טובה ועמלו לקבץ ולערוך כללי עזר בסיסיים בידיעת השפה הארמית, ואף סידרו דבר דבור על אופן 'מילות מפתח' לדרכי הבירור בגמ'.

ואפריון נמטיה להרבנים המחברים, שחיבורם כתוב בלשון קלה ומובנת וע"כ אמינא לפעלא טבא יישר, וראויים הדברים להפיצם בישראל ותועלתם רב לכל דורש ומבקש אשר חפצה נפשו לדעת לבדו כיצד ללמוד גמרא.

והנני חותם בברכה שיזכו ויפוצו מעיינותיהם חוצה ויוסיפו חייל בזיכוי הרבים מתוך נחת והרחבה.

הרב משה קלצקין

מייסד ומפקח תתי"ם "זכרו תורת משה"
ומח"ס 'ביני לבני', 'תלמידי כבני' ועוד
ביתר עלית

בס"ד. נר ג' דחנוכה, ז"ך כסלו תשע"ח

באו המחברים הרב יוסף חנינא ביינדמן והרב נחום רבינוביץ שליט"א ובידם ספרם ובשמו נקרא "מפתחות לתלמוד", אשר כשמו כן הוא 'כתבניתו אשר הראית': תולדות התנאים והאמוראים, דרך כתיבת המשנה והגמרא ע"פ מקורות חז"ל, וזאת בכדי לקרב לתלמידים את לימוד המשנה והגמרא שיהיה בליבם בעת הלימוד מתוך חיות במציאות של התנאים והאמוראים הקדושים והשתלשלות הדורות.

וכמו"כ הוסיפו כללים חשובים בשפת הארמית, ועל כל הטוב הזה הוסיפו גם כללים חשובים ויסודיים כיצד לזהות מהגמרא היכן מתחילה שאלה והיכן תשובה, על ידי זיהוי 'מילות מפתח' - כפי שתחזינה עיניכם.

ראו המחברים מתוך ניסיון רבות בשנים בחינוך התלמידים עד כמה חשובים הדברים שיהיו בהירים וברורים, ומה גם שגדולים הלומדים אין מחוור די מתוך קושי לחפש במקורות.

ושניהם גם יחד חברו כאחד למסור כל הנ"ל לתלמידים, ומתקיים על ידם 'ערוכה בכל ושמורה', בטוב טעם ודעת, בשפה ברורה ונעימה, דבר דבור על אופניו.

בטוחני שכל הלומד בספר זה יקל עליו מאוד ללמד את תלמידיו, וזה יהיה זיכוי הרבים לעתיד לצעירי הצאן להתקדם ולהתקרב להבנה ברורה.

וכמו כן, התלמידים עצמם ימצאו בו קשר חזק לאהוב את לימוד הגמרא, ומזה יבנו בינה יתירה ויוכלו ללמוד בכוחות עצמם מסכתות רבות.

ישלם השם פעלכם הטוב, אשר בזכות השנים הרבות שהשקעתם בספרכם, להוציא מתחת ידכם דבר מתוקן כאשר ראו עיני.

ובעה"ת יביא תועלת גדולה ללומדי התורה

הרב משה קלצקין

מבוא

הולדתו של מפתחות לתלמוד היא תוצאה ישירה של היכרות רבת שנים עם תלמידים, במסגרת שיעורים שמסרנו להם ומפגשי הדרכה שקיימנו איתם. אצל רבים מהם חשנו מצוקה אמיתית אל מול דף הגמרא. ומדובר בין השאר בתלמידים טובים אשר להם רצון עז ללמוד ולהצליח. גם הם חשים אבודים בסבך הסוגיות, טובעים בים המילים, הסברות, הקושיות והדחיות.

בשיחות פנים אל פנים עם הורים ומורים, קיבלנו אישור מלא לאבחנה זו. אלה כאלה הביעו כאב רב נוכח מצוקת הילדים התלמידים.

למעשה, כבר בדורות קודמים הוכר הצורך בהדרכה מסודרת, כהקדמה ללימוד נכון וקליט של הגמרא. אך דומה כי מעת לעת הצורך בכך גובר, עד כי בימינו הוא ממש זועק.

דור האינסטנט שבו אנו חיים, דורש בכל תחום ועניין סיפוקים מידיים, כאן ועכשיו. לקנות בגד כאן ועכשיו, לאכול כאן ועכשיו, לשחק כאן ועכשיו, וגם להבין - כאן ועכשיו. ומה שלא מבינים כאן ועכשיו, ננטש ומושלך מייד אל מאחורי הגב. סבלנות, מאמץ והתקדמות תהליכית הם מוצרים שצעירי זמננו ממעטים מאוד לצרוך.

התוצאה היא שתלמידים המתקשים בקריאה או בתהליכי למידה אחרים, ותהיה הסיבה לכך אשר תהיה, נרתעים ונבהלים בבואם אל היכלי הלמידה. הקושי מתעצם פי כמה בדורכם על מפתן בית התלמוד. הגמרא הגדולה (פיזית) ורבת המלל והמהלכים, נראית להם - כבר ממבט ראשון - אוצר נעול וחתום שאין להם (כמעט) סיכוי להשיגו.

מפתחות להיכל הגמרא

באופן טבעי, העלייה לכיתות גבוהות ובמיוחד לשיבות, מגדילה את מצוקת התלמידים ומרחיבה את ממדי הבעיה:

הסוגיות הנלמדות בתלמודי התורה ובבתי הספר, קלות יחסית. בנוסף, הנושאים הנדונים בהן - מציאה ואבידה, פיקדון, שכירות, נזקים וכו' - שאובים מחיי היומיום ולתלמידים קל ונוח להבין אותם. לפיכך גם תלמידים שאינם בקיאים בשפת הגמרא ואינם שולטים בכל מהלך

הסוגיה, מסוגלים להתחבר לתוכן הנלמד, להקשיב, לחוות דעה, להבין את ההיגיון הפנימי של הדברים ואפילו לאהוב את הלימוד.

אך עם הטיפוס והעלייה בסולם השנים והכיתות, הנושאים הנלמדים הופכים מורכבים הרבה יותר כאשר הם כוללים דיני אישות, קניינים, שטרות ועוד. במקביל, הלימוד עצמו מעמיק ויריעתו מתרחבת וכוללת גם שאלות ותשובות של ראשונים ואחרונים. או אז נחשפים במלוא העוצמה קשייהם הבסיסיים של התלמידים הנ"ל. כתוצאה מכך חשים הם תחושות של כישלון ותסכול, המובילות באופן ישיר לאובדן חשק מוחלט בלימוד גמרא.

לשם המחשה: יושב תלמיד בכיתה גבוהה בתלמוד תורה או בישיבה, ושומע את מגיד השיעור מרצה בלהט על מחלוקת אב"י ורבא ביישוב שאלת הגמרא על דברי המשנה; ולאחר מכן על שיטת רש"י ועל שיטת התוספות בהסברת אותה מחלוקת. התלמיד המתקשה תקוע עדיין בדברי המשנה ועוד לא הבין מי נגד מי. הוא כמובן מנותק כליל מהתלהבותו של מגיד השיעור, ואת תחושותיו העגומות בשעת מעשה - נקל לשער.

הסיבה לכך כואבת. לאותו תלמיד חסרים יסודות ראשונים. הקריאה, פיענוח המילים, הכרת המבנה והבנת הפשט. כאן לא יעזור גם יחס חם ומחבק של מגיד השיעור (דבר חיובי כשהוא לעצמו), חסרים לו כלים בסיסיים כדי להבין. התלמיד שרוי במצוקה אמיתית והדבר דומה למי שנותר לו צורך מפתחות לחדרים פנימיים של בית, בעוד המפתח לדלת הכניסה הראשית לא צורף לצורך. איך נצפה שהתלמיד יבין את נקודת המחלוקת בין רש"י לתוספות, בה בשעה שהוא עוד לא הבין לעומק מהי משנה, מהי גמרא וכיצד בכלל מתנהל דיון תלמודי.

זוהי אפוא מטרת ספרנו. מפתחות לתלמוד ייתן בס"ד ללומדים הצעירים וכן למדריכים שלהם, את אותם מפתחות בסיסיים אשר יכניסו אותם בקלות ובחדווה בשערי היכל הגמרא.

קשיים לימודיים ורגשיים

האמת חייבת להיאמר: קיימת קשת רחבה ומגוונת של בעיות העוללות להסיח את התלמידים מן הלימוד. ואין להשוות בין בעיות האחד לבעיות זולתו. יש הסובלים מקשיים בתפקודי למידה כגון רכישת הקריאה והכתיבה, יכולת ביטוי, המללה וניסוח. יש הלוקים בבעיות קשב וריכוז. אצל אחרים הבעיה נעוצה בהצפה רגשית שלא מותירה פניות נפשית ללמידה. מהם גופא יש הסובלים מכמה בעיות ויש שלוקים בכולן יחד. בעיות אלו מחייבות התייחסות ממוקדת, ובמקצת המקרים אף תידרש מעורבות של גורמי מקצוע מוסמכים.

עם זאת, קיים מכנה משותף לכל הבעיות הלימודיות והוא, התרחקות התלמידים מן הלמידה וצבירת פערים גדולים ברמת הלימוד שלהם. כך שבמקביל לטיפול בבעיות האישיות הייחודיות של התלמיד, קיים צורך להשלים את היסודות הלימודיים שהחסיר, החל מבסיס קריאת הגמרא

ופיענוחה, הבנתה המדויקת, סידורה הנכון וכו', וכל זה תוך הנגשת הלימוד לעולמו של הילד והפיכתו לאפשרי, ברור ואטרקטיבי.

בצדדים הללו מתמקד ספרנו.

מפתחות לתלמוד אינו עוסק בבעיות למידה של תלמידים, אלא בפתרונות הוראה באמצעותם אפשר להקנות להם (כולל לאלה המתקשים) את יסודות הגמרא. במידת הצורך, אמור אפוא השימוש בשיטות ובעקרונות המוצגים בספר, ללוות באופן פוזיטיבי את תהליך הטיפול המקצועי, שנועד להתמודד עם הצדדים הנגטיביים החוסמים את התלמיד ומונעים את התקדמותו.

זאת ועוד: מפתחות לתלמוד לא מבקש להמציא שיטה חדשה בלימוד הגמרא, אלא לחשוף ולהאיר את שיטת הגמרא עצמה. את היסודות שעליהם מושתתת הגמרא. מה היא באה לברר ובאיזה אופן היא עושה זאת. כיצד נכתבה ובאלו דרכים שוננה ועוד. מרכיבי הספר לוקטו, רובם ככולם, מספרי כללים וספרי הדרכה שונים. הם חוברו למארג אחד שלם, בשילוב עצות מעשיות להוראת הגמרא.

הדרכה בים השפע התורני

מפתחות לתלמוד פונה גם לתלמידים השוחים כדגים בים התלמוד וחשים בני בית בהיכלי התורה. תאמרו, מה לתלמידים ברי אורייך ולכללים בסיסיים פשוטים, מפתחות חיצוניים של יסודות הגמרא?

התשובה לכך נעוצה בשפע היכול התורני בו זכה דורנו. בשונה מדורות עברו, היום ספרות התלמוד הענפה זמינה ונגישה לכל אחד. כל תלמיד צעיר חשוף לארונות גדושי ספרים, פרי עמלם של הראשונים והאחרונים ואף של אחרוני האחרונים. אלפי אלפי חיבורים של גאוני דורות, ראשי ישיבות, ר"מים ושאר תופסי תורה. והעושר הרב הזה עלול בהחלט לבלבל את דעתו של התלמיד המפלט את צעדיו הראשונים בעולם הלימוד המעמיק.

לכן, כדי למצוא ידיים ורגליים בתוך כל השפע הלמדני האדיר, כדי להבין את ההיררכיה והמשקלים הנכונים, כדי לסנן מידע וסברות - בדרך לבניית בניין תורני יציב - זקוק גם התלמיד המובחר להכיר היטב את יסודות וכללי הלימוד.

ונסיים על דרך הצחות: ההלכה קובעת כי על ידי מסירת המפתחות זוכה הקונה בבית כולו, שכן מסירת המפתחות כמוה כאמירה "לך חֵזֶק וקנה" (בבא בתרא נג, א). בדומה לכך ניתן לומר גם על קניית היכלה של התורה. מסירת מפתחות הלימוד, מאפשרת לתלמיד להיכנס אל תוך הבניין התלמודי ולגור ולחיות בתוכו. היא בעצם מעניקה לו את הבית כולו.

לא זו אף זו: היסודות הברורים מאפשרים לתלמיד להבין היטב את פשט הסוגיה. וכאשר היסוד איתן והבנת הפשט חזקה, הרי זה בבחינת "לך חזק". והתוצאה המתבקשת היא - "וקנה". התלמיד מתמלא במוטיבציה להתקדם ולקנות עוד ועוד עומקים והסתעפויות של הסוגיה. ומתעצמת שאיפתו לבנות קומות נוספות בבניין התורני האישי, כדי לעשות נחת רוח לבורא יתברך שמו.

עשרת המפתחות

המפתחות המוענקים בספר שונים הם זה מזה בצורתם, בגודלם ובייעודם. כל אחד מהם פותח שעריו של היכל שונה, לעיתים זה לפנים מזה. קצתם קלים ליישום וקצתם מאתגרים יותר. הצד השווה בכולם הוא שהם אכן פותחים שערים אל היכולות הגמרא המוארים. ובהיפתח כל השערים יחד, מתגלה עולם התלמוד במלוא תפארתו והדרו, על היבטיו ומרכיביו השונים.

את המפתחות המפוזרים בין דפי הספר, ניתן לחלק לעשר צורות. כל צורך כולל מספר מפתחות של כללים והדרכות. את קבוצות המפתחות נציג כאן לפי סימנים, בסדר האותיות מא' עד י' (אין בסדר זה כדי לרמוז על חשיבותן והוא אף איננו תואם את סדר הצגתן בספר).

א - ארמית שני

רכישת שפת התלמוד הינה הכרח ראשוני ללימוד הגמרא ולהבנתה. בפרק יא - שפת התלמוד, נציע עשרה כללים שישמשו כעין מפתח הארמית לזיהוי ולהכרת מילות הגמרא, בדרכים מקוריות.

ב - במשנה עיין

מטרתה המרכזית של הגמרא היא פירוש והרחבת המשניות, שבהן תומצתה התורה שבעל פה. הבנת הגמרא מבוססת אפוא על הכרת דרכי המשנה. בפרק ד - סדרי המשנה ודרכי לימודה, יבואר סדר מבנה המשנה ויוצגו דרכי החיפוש והעיון בה. כך נרכוש את מפתח המשנה ונהפוך בעצמנו לתלמודיים, כלומר לומדי המשנה ומעייניה.

ג - גמרא פסק והגדר

שורותיה הצפופות של הגמרא ועמודיה הרחבים והארוכים - מסתירים במידת מה את הסדר המדוקדק שעשו עורכי הגמרא בסוגיותיה הסבוכות. עשרות מונחים ומושגים טבעו עורכי התלמוד, כדי לסדר את הדיון התלמודי שגובש במאות שנות לימוד והעמקה. מונחים אלו מסמנים את הפיסוק במהלך הקריאה, מגדירים במילים קצרות וחדות את מהלכי הגמרא ומסייעים ללומד לקלוט את המהלך הלימודי שלפניו. את מפתח מונחי הגמרא נרכוש בפרק י - מונחי התלמוד.

ד - דמויות הכר

הגמרא מבקשת להביא לנו גם את אוירת בתי המדרש, זאת באמצעות הדמויות שהיא מזכירה בשמותיהן ואף מספרת עליהן. הכרת דמויות הענק שמאחורי הדעות, הדינים או המימרות שבגמרא, מאירה ומחיה את הלימוד. היא אף מסייעת להבין את הטעמים העומדים מאחורי כל דעה ודעה. על חשיבות הכרת הדמויות, תולדות חייהן, שיטתן ופועלן, ראו בפרקים א-ג וה-ט, בהם גם יובאו בהרחבה תולדות תקופתם וחייהם של התנאים והאמוראים בארץ ישראל ובבבל. זהו מפתח הכרת הדמויות.

ה - הלכה בקש

עומק הסברות של הגמרא והמהלכים השונים עלול להשכיח את המטרה העיקרית - בירור ההלכה. בפרק טו - ידיעת ההלכה, נרכוש את מפתח ההלכה שיחבר את לומד הגמרא אל תכלית עיוניה ופולפוליה.

ו - וברש"י חפש

דף הגמרא מעוטר במשרתים ובנושאי כלים, החל מהמורה הגדול רבנו שלמה יצחקי (רש"י) ונכדיו וחבריהם בעלי התוספות, המשך בעזרים ובנושאי כלים רבים המופיעים על הדף, בסוף הגמרא או בספרים נוספים על הש"ס. על הלומד להכיר את מטרתם של כל אלו ולדעת מה הוא מבקש למצוא בהם, כדי לא להיאבד בריבוי המלל, ההסברים והשיטות. במסגרת זו לא נעסוק בביאור כל המפרשים ומטרתם, כי אם בראש וראשון שבהם, רש"י. אך ממנו נרכוש את מפתח המפרשים ונקיש גם על האחרים. את זאת נלמד בפרק יג - פירוש רש"י.

ז - זיכרון סמן

זכירת הלימוד הינה חובה (הלכתית) הכרחית להצלחה בלימוד ולתחושת הנאה וסיפוק בשעת הלמידה. חז"ל עצמם הציעו פתרונות לכך והטמיעו לנו אותם בין דפי הגמרא. את מפתח הזיכרון נחשוף בפרק יד - איך זוכרים.

ח - חשיבה הפעל

אין מטרת הגמרא רק שנשנן אותה ונדקלם את דבריה, כי אם גם ובעיקר שנבין את כוונתה. כל הרקע, המושגים והידע שנרכוש תוך כדי לימוד הגמרא יועילו בתנאי אחד - שנחשוב על זה. נסגור את העיניים וננסה להבין בעצמנו האם הקושיה אכן קשה לנו, והאם התירוץ אכן מניח את הדעת שלנו. חשבת? למדת גמרא. לא חשבת? לא למדת. את מפתח החשיבה נרכוש בפרק יב - בניין ההבנה.

ט - בטבלאות סכם

ככל שההלכות והסברות מתרבות, כך עלול לגדול הבלבול במוחנו, אם לא נאחסן אותו

כראוי בזיכרוננו. בפרק יד - איך זוכרים, נרכוש את מפתח הטבלאות והסיכומים, נלמד על חשיבות הסיכום ועל השיטות לעשות זאת בצורה מועילה ומושלמת.

י - ידע הקדם

ומן הסוף אל ההתחלה - כאשר דנים במושג ולא יודעים להסביר את משמעות אותו מושג - הווי אומר שההבנה אינה אמיתית ועמוקה, שהרי לא באמת יודעים על מה מדובר. לכל לימוד יש אפוא להקדים רקע תורני ומציאותי. את מפתח הידע נקבל בפרק ה.

סיכום עשרת הסימנים:

- ארמית שנן, במשנה עיין
- גמרא פסק והגדר, דמויות הכר
- הלכה בקש וברש"י חפש
- זיכרון סמן, חשיבה הפעל
- בטבלאות סכם, ידע הקדם.

מלאכת הליקוט והעריכה, תודות

שושנים אלו ליקטנו ואספנו מספרי כללי הגמרא, הראשונים והאחרונים, החל מהראש והראשון לכותבי הכללים, רבי יצחק קנפנטון, בספרו דרכי הגמרא, המשך בהליכות עולם לרבנו ישועה הלוי, שני לוחות הברית (של"ה), לרבי ישעיהו הלוי הורביץ (ערך תורה שבעל פה) כללי הגמרא למהר"י קארו, ועוד רבים וטובים. ועד לספרי אחרוני זמננו דוגמת הספר עין יצחק להראשון לציון הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א, דרכי העיון להגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א. אשר זכינו שיעברו על חלקים מהספר ויעירו את הערותיהם החשובות.

כאן המקום להודות למחברי הספרים הרב יהודה איזנברג ('תורה מסיני'), הרב אחיקם קשת ('קובץ יסודות וחקירות השלם') ועוד, אשר נתנו לנו רשות להיעזר בספריהם ולציין חלקים מעבודותיהם המקיפות.

תודה לרב יצחק פרנק על עזרתו ועצותיו המועילות בתחום שפת הארמית וכלליה.

כאן המקום להודות להרב יעקב וינגרטיין מפקח במכון אחיה, מדריך נפלא בהוראת הגמרא, אשר חלקים משמעותיים בספר מבוססים על הדרכתיו.

כמו כן מודים אנו לרבנים החשובים שסייעו בכל שלבי עריכת הספר. ביניהם הרב יצחק אלישע ביינדמן. ולסופר החסידי הרב זלמן רודרמן על גימורו הניסוחי של הספר.

תקוותנו כי ספר זה ישמש בס"ד כלי עזר ללומדי הגמרא, גדולים כקטנים. ואם יוסיף אצל הלומדים בהבנת התורה, בבחינתה ובתחושת מתיקותה - והיה זה שכרנו.

יהי רצון שבזכות לימוד התורה והעיסוק בה, נזכה להיות דבוקים בה' יתברך, נותן התורה, ואף נזכה במהרה לגילוי טעמי וסודות התורה מפי משיח צדקנו, אשר עתיד ללמד לעם מצפונות התורה, בבחינת "תורה חדשה מאתי תצא", אמן ואמן.

הרב יוסף חנינא ביינדמן הרב נחום רבינוביץ

הקדמה

בשערי התלמוד

הצבת לימוד הגמרא במרכז הלימוד התורני, מעלה שאלות ומעוררת תהיות בקרב התלמידים. קצתם שואלים זאת בדיבור מפורש וקצתם במחשבה בלבד. נציג פה מספר שאלות שאנשי חינוך שומעים מתלמידים, ולצידן הנחות יסוד של התלמוד, שתקוותנו כי יסייעו להבין את חשיבותה, דרכיה ומטרותיה של הלמידה המעמיקה והבסיסית שלנו כלומדי תורה, התלמוד הבבלי.

שאלה ראשונה: האם לגיטימי לחשוב אחרת מהגמרא?

לימוד תורה ובכלל זה לימוד גמרא, מושתת על שני יסודות: א) אמונה טהורה בה' ובתורתו, זו שבכתב וזו שבעל פה, ב) חקירה בהיגיון צרוף, ללא פשרות. לא, חלילה, האם מה שכתוב נכון, אלא מה יסוד ההלכות, כוונתן והגיונן.

שני יסודות אלה אף רמוזים בשני השמות - גמרא ותלמוד. גמרא מלשון קבלה מרבתינו כדבר גמור וחתום, תלמוד מלשון לימוד, עיון והבנה מתוך הדברים.

כלום אין שני אלה סותרים זה את זה? האומנם ניתן גם להאמין בדבר כלשהו אמונת אומן וגם לרצות ולנסות להבין אותו בהיגיון שלנו?

האמת היא שההפך הוא הנכון. דווקא מאותה אמונה פשוטה באמיתיותה המוחלטת של התורה, ובדברי התנאים והאמוראים, נובע הצורך והרצון (של חכמינו הקדמונים ושל כל הדורות הבאים אחריהם) להבין את דבריהם הקדושים. שהלוא ברור כי לכל דבר מדבריהם יש טעם עמוק ביותר, בבחינת "עמוק עמוק, מי ימצאנו". האמונה בצדקתה המוחלטת של התורה על כל חלקיה היא אפוא הבסיס לעיון ולדיון ההגיוניים בה.

בצד העובדה שהאמונה מעוררת את סקרנות השכל, היא גם שומרת עליה ומציבה לה גבולות ברורים. גם אם לא נצליח למצוא ולהבין את טעם התורה, לא יהיה בכך כדי לגרוע חלילה מאמיתתה בעינינו. שהרי מלכתחילה סמכותם של דברי התורה אינה נובעת מההבנה השכלית שלנו. אדרבה, אנו חותרים אל ההבנה ומבקשים אחריה בגלל האמונה באמיתות הדברים. ואם לא נבין משהו, נדע באופן ברור כי הדבר נובע מעומק המושג וקוצר המשיג.

חשובה היא הדגשת עניין זה בראש הדברים, למען תעמוד הנחת יסוד זו תדיר מול עינינו. בעמדנו על סף התלמוד, עלינו לאחוז בדרך זו "מן האמונה אל ההבנה". בסיס הלימוד הוא האמונה בקדושת התורה ואמיתותה. כך גם ביחסנו אל הגמרא עצמה. עלינו להאמין באמונה שלמה בקדושת דברי הגמרא. שכן מן היום שנחתמה הגמרא, מקודשת היא בקרב כלל ישראל בקדושה שאין עליה עוררין¹. מטרתנו ושאיפתנו הן - לא לבדוק האם דברי הגמרא נכונים ומדויקים, אלא - לזכות להכיל ולהבין במוחנו את דברי הגמרא הקדושים. והרי זה בדיוק כפי שבדעת חכמי התלמוד לא עלתה האפשרות לחלוק על דברי המשנה, אלא רק לבררם באר היטב.

שאלה שנייה: מדוע לא לבוא מיד אל הנקודה?

פעמים רבות מפלפלת הגמרא באריכות ולבסוף מציגה הסבר פשוט והגיוני. ונשאלת השאלה: מדוע הגמרא מאריכה בהסברים שונים, לפעמים דחוקים מאוד ולאחר מכן דוחה אותם; מדוע אין היא מביאה תכף ומיד את התירוץ הנכון? האם לא עדיף היה לקצר ולפשט את הסוגיה? אלא שזו בדיוק ייחודיותו של התלמוד הבבלי.

אופן בירורו של התלמוד הבבלי הוא בדיקה וחקירה מושלמת, הבוחנת את שלל האפשרויות עד למציאת הביאור הקולע והמוכח ביותר. לכן הגמרא שוללת תחילה את כל הפירושים הבלתי נכונים, ורק אז מציגה היא את הפירוש הסופי שאין עליו קושיות. בדרך זו מוכיחה הגמרא את נכונותו של אותו פירוש. לעתים אף נוסף ראיות והוכחות לפירוש זה, ובכך נחזק את וודאיותו.

העולה מכך, כי בירורו של התלמוד הבבלי הוא ב'דרך ארוכה'. תחילה מציג בפנינו את האפשרויות השונות ואת הקשיים הטמונים בכל אחת מהן, ורק אז בא הוא לכלל מסקנה סופית

1. הרמב"ם בהקדמתו לספרו יד החזקה: "ודברים הללו, בדינים וגזרות ותקנות ומנהגות שנתחדשו אחר חיבור התלמוד. אבל כל הדברים שבתלמוד הבבלי, חייבין כל בית ישראל ללכת בהם; וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמים שבתלמוד, ולגזור גזרותם וללכת בתקנותם.

הואיל וכל אותן הדברים שבתלמוד הסכימו עליהם כל ישראל, ואותן החכמים שהתקינו או שגזרו או שהנהיגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל או רובן, והם ששמעו הקבלה בעיקרי התורה כולה, איש מפי איש עד משה רבנו".

ונכונה. דרך זו הינה מורכבת ויש בה קושי מסוים - אולם יש בה גם יתרון רב: ההלכה המבוררת הינה בעלת תוקף וודאות מוחלטת².

שאלה שלישית: מה התועלת בלימוד התירוצים שנדחו?

עד כאן עסקנו ביסודות התלמוד הבבלי ובדרכי בירורו. אולם עדיין עולה ונשאלת השאלה, לשם מה צריך להציג בפנינו את כל מהלך בירור הסוגיה כולו. לכאורה, לאחר שחכמי הגמרא ביררו את הדברים והגיעו לכלל מסקנה, אפשר היה להם לכתוב רק אותה! מה צורך יש בכל הפלפולים והסברות שהביאו אותם אל המסקנה. ובלשונם של תלמידים בני זמננו: "למה הגמרא צריכה לסבך אותנו בכל השאלות והתשובות?".

כמה תשובות בדבר:

א. חלק מהתורה: גם דעה שלא נפסקה להלכה הרי היא חלק מהתורה הקדושה, כמאמר "אלו ואלו דברי אלוקים חיים", ולכן יש ללומדה ולהכירה. כמו כן תשובה שלא נתקבלה בשלב המסקנות אף היא חלק בלתי נפרד מתורתנו הקדושה ולכן גם אותה עלינו ללמוד ולדעת³.

ב. נוגע להלכה: על אף שדעה מסויימת לא נפסקה להלכה, עדיין אפשר ללמוד ממנה עקרונות הלכתיים. ולכן אף אם נדחתה ולא נתקבלה כפסק הלכה, עשויה להיות לה השפעה הלכתית.

ג. דרך הלימוד: מטרת הגמרא איננה רק ללמד אותנו את מסקנות האמוראים, כי אם גם את דרך הגעתם אליהן, וזאת כדי לשתף אותנו בתהליך הלמידה. לכן היא שוטחת בפנינו את כל הפירושים האפשריים ובוחנת וחוקרת ביחד איתנו, כביכול, מדוע אין הם נכונים. אז ורק אז מביאה אותנו הגמרא אל המסקנה המבוררת.

העולה מכך, שאין רצון הגמרא וכוונתה שנאמין לה, אלא שנעיין בשכלנו ונסכים למסקנותיה. אם כך, עלינו לשתף פעולה, להפעיל את מוחנו ולקחת חלק פעיל בהבנה מושלמת של התהליכים.

הפעלת תהליכי החשיבה התלמודיים על ידינו, מקנה לנו הבנה טובה ואמיתית בסוגיה. בנוסף לכך, הכרת סגנון החשיבה של הגמרא מאפשרת לנו בהדרגה לחשב באופן עצמאי את מהלך הבא של הגמרא. להפוך מקוראים פסיביים ללומדים פעילים. בדרך זו נוכל ללבן סוגיות

2. לעומת זאת, דרך הלימוד בתלמוד הירושלמי הוא שבאים מיד לתשובה ללא פלפול. לכן כאשר יש מחלוקת בבלי וירושלמי, הלכה כבבלי (ראו הקדמה לספר החינוך).

3. מכך מובנת גודל ההעמקה שצריך להשקיע בלימוד כל סברה בגמרא. שהרי סברות אלו נבחרו להיכנס לתלמוד מתוך כל הסברות שנאמרו במאות שנות לימוד ועיון בישיבות בבל, ואחרי עריכת שני מהדורות התלמוד בידי רב אשי (הרבי מליובאוויטש, שיחות קודש תש"ל שיחת י' שבט סעיף ז').

חדשות בתורה ואולי גם לפסוק הלכות חדשות מתוך עיון בגמרא ובפוסקים. ובמילים פשוטות: לימוד הגמרא מקנה לנו את דרך לימוד התורה.

שאלה רביעית: מדוע משקיעים את עיקר המרץ בגמרא?

גם לאחר שמבינים את מעלת הגמרא, תלמידים רבים עדיין שואלים את עצמם, מדוע את עיקר הזמן והמרץ עלינו להשקיע בלימוד גמרא דווקא, הלא יש עוד מקצועות קודש רבים, שברובם קלים יותר (או, בהשקפה ראשונה, מעניינים יותר) ממנה?!

גם לשאלה זו כמה תשובות:

א. קיום מצוות לימוד התורה:

לכל לראש, התלמוד הוא הדרך הטובה והשלמה ביותר לקיום מצוות לימוד תורה. שכן הוא כולל פסוקים רבים בתורה ופירושיהם, משניות והלכות המקובלות מדור דור וכמובן גם פלפול והיגיון⁴. ולכן מביא הרמ"א בשם 'יש אומרים'⁵: "שבתלמוד שלנו אנו פוטרם עצמנו ממה שאמרו חכמים⁶: לעולם ישליש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה ושלש בש"ס".

ב. עיון בתורה:

בנוסף להיקף הרוחבי של כל מקצועות התורה הכלולים בגמרא, ייחודיותה העיקרית היא כמובן בהעמקה שהיא מוסיפה להם. הגמרא מגלה ממד של עומק בתורה כולה. בפסוקי התורה, הנביאים והכתובים, במדרשים ובאגדות, במשניות, בברייתות, במימרות ואפילו בסיפורי התורה ובמעשי החכמים. יוצא אם כן שעל ידי לימוד הגמרא אנו מקיימים מצוות לימוד תורה בשלמות, הן מבחינת היקף הלימוד והן מבחינת עומקו.

ג. האדם מתאחד עם הקב"ה:

ההתעמקות בלימוד הגמרא מרוממת אותנו בצורה שאין לה אח ורע. שהרי כאמור, עניינו של התלמוד הוא לעורר אותנו, על ידי השאלות והתשובות, להשתתף בסוגיה, להקשות ולתרוץ ולהיות חלק בלתי נפרד מהלימוד. בדרך זו אנו שקועים בנפשנו בעולם של קדושה⁷, והתורה נעשית קנייננו הפרטי. בכך אנו מתחברים ומתקשרים עם הקב"ה בצורה פנימית, שהרי

4. הדבר נרמז בשם תלמוד בבלי - "מאי בבל? אמר ר' יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד". (סנהדרין כד, א).

5. יורה דעה סימן רמ"ו, סעיף ד'. אמנם ראו דברי הרב בקונטרס אחרון על הלכות ת"ת בשו"ע הרב סוף פרק א'.

6. קידושין ל, א.

7. דברי רבא (ברכות מז, ב) "אגרא דשמעתתא - סברא". וכפי שמסביר רש"י: "שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר".

"אורייתא וקודשא בריך הוא כולא חד"⁸, (התורה והקב"ה הינם דבר אחד). התורה היא חכמתו, וחכמתו מאוחדת⁹ באופן המושלם ביותר עמו¹⁰.

ד. זיכוך המידות:

כאשר המוח שקוע יותר בלימוד התורה ומואר באור קדושתה, נעשה בדרך ממילא זיכוך המידות¹¹ וקל יותר להתגבר על היצר¹².

ה. מוסיף חשק בקיום המצוות:

לימוד גמרא מוסיף טעם וחיות בקיום המצוות לכל פרטיהן ודקדוקיהן וטעמיהן, שכן בגמרא נלמדים טעמי ההלכות ודרך לימודן, מה שמחבר את המוח והרגש אל הצד הביצועי של הלכות התורה.

ו. דרך לימוד התורה:

התלמוד מעמיד את הלומד על דרך לימוד התורה וחקירתה, כפי שהיא מיוסדת על כללי התורה ועל המידות שהתורה נדרשת בהן, הן בדרשות הפסוקים והן בביורור ההלכה וטעמיה. כתוצאה מכך ילך הלומד, בטבעיות, באותה דרך, בכל תחום בתורה שבו יעסוק ועל ידי זה יזכה לכיוון לאמיתתה של תורה.

ז. השער לפסיקת הלכה:

פסגת הלימוד היא היכולת להורות הלכה למעשה. לצורך זה על הלומד לדעת לדמות מילתא למילתא ולפסוק הלכה בנשאלות שלא נדונו במפורש בגמרא ובספרות ההלכה. עניין זה יכול

8. זוהר ח"א כד, א. ח"ב ס, א.

9. וראו לקוטי אמרים תניא פרק ה' בגודל מעלת ההתאחדות עם ה' על ידי התורה, שזהו יותר מאשר על ידי מצוות. ומבאר שם שהמצוות הן דוגמת לבושים המקיפים את האדם באור אלוף, ואילו התורה מחברת את פנימיות האדם עם הקב"ה, כיוון שהמוח מתמלא קדושה, והרי זה בדוגמת מזון שנכנס בפנימיות גוף האדם ונעשה "דם ובשר כבשרו". ושם, ש"הוא יחוד נפלא שאין יחוד כמוהו ולא כערכו נמצא כלל בגשמיות, להיות לאחדים ומיוחדים ממש מכל צד ופינה".

10. לעומת זאת, לימוד שטחי אינו תופס אותנו בכל כוחות השכל והנפש.

11. וזהו על ידי כוח האלוף שבתורה. ראו תורה אור ד"ה בחודש השלישי עמ' סו וז"ל: "ולזה ניתנה התורה לישראל שהתורה נקראת עוז שהיא הנותנת כח ועוז לנפש האלוף להתגבר על חומריות הגוף ונפש הבהמית וגסותן לצאת ממסגר אסיר... שמתשת כוח הסטרא אחרא שמצד הגוף... הגם שבגמרא הוזכרו שמות התנאים ואמוראים... היינו דבר ה' זו הלכה שנאמרה למשה מסיני שיצא מפי אותו תנא ואמורא".

12. כדברי הגמרא (קידושין ל, ב): "אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא - נימות, אם ברזל הוא - מתפוצץ, שנאמר הלא דברי כאשר נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלע". וכן אמרו חז"ל (ב'פתיחתא ד'איכה רבתי'): "המאור שבה מחזירו למוטב".

להתרחש רק על ידי העמקה בתלמוד ומפרשיו¹³. לא כל תלמיד זוכה להגיע למדרגה זו¹⁴, אך כל תלמיד יכול להתקרב במידת מה אל דרכי ההלכה.

סיכומו של עניין: לימוד גמרא הינו יסוד העיון וההעמקה בתורה וכמה מעלות גדולות טמונות בו: הוא מביא לידי קיום מצוות לימוד התורה בשלמות ומחבר אותנו לקב"ה ולחכמתו, מלמד אותנו לימוד אמיתי מה הוא, מקנה לנו ידע בהלכות וטעמיהן ובדרך השתלשלותן, ונוטע בנו יראת שמים ומידות טובות.

13. הלכות תלמוד תורה בשו"ע הרב פרק ב, הלכה א וז"ל: "כי אם אינו יודע טעמי ההלכות, אינו מבין גופי ההלכות לאשורן על בורין ונקרא בור". וראו רא"ש כלל ל"א סימן ט, שללא ידיעת הטעמים אסור לפסוק הלכות.

14. "אלף נכנסים למקרא... אחד יוצא להוראה" (ויקרא רבה, ב).

פרק יא

שפת התלמוד

בעקבות התחזקות משפחתו, עבר רונן מבית הספר בו למד לכיתה ו' בתלמוד תורה 'באר בשדה'. ילד מבריק ומחונן הוא רונן, ומהר מאוד השתלב בכל תחומי הלימוד. בכולם לבד מתחום אחד... הגמרא. שלא תטעו, לרונן יש חשק אדיר ללמוד גמרא, אך שפתה הבלתי מוכרת מרתיעה ומבלבלת אותו. חבריו בכיתה כבר מכירים את המילים והביטויים, אך הוא חש רחוק ומנותק כמו תייר בארץ זרה. לא מכיר ולא מבין את השפה. הדבר מתחיל להעלות לו תהיות שונות: למה בכלל נכתבה הגמרא בשפה זו ומדוע עליו ללמוד בשפה זרה שאיננה לשון הקודש?!

הקשיים שעמם מתמודד רונן, הם למעשה האתגר הראשוני העומד בפני כל לומד גמרא מתחיל. ביחד עם התוכן התלמודי עליו להתמודד עם אתגר נוסף - לימוד שפת התלמוד.

בפרק זה נעסוק בדרכים להקניית יסודות השפה, דרכיה וכלליה, בצורה קלילה, מועילה ומשתפת. כך נוכל להעניק לרונן ולחבריו כלים 'לפרק' את המכשול הראשון ולהפוך אותו לאתגר חביב ואהוב.

שפתו של אדם הראשון

קודם שנעסוק בשפה הארמית ובכלליה, עלינו לענות על שאלתו של רונן, מדוע בכלל אנו משתמשים בה. וכי לא היה עדיף לכתוב את הגמרא כמו המשנה, בלשון הקודש? הלא כך היה נחסך קושי רב מלומדי הגמרא!

הסיבה הפשוטה והבסיסית ביותר לכך שהגמרא נכתבה בשפה זו היא... כדי שהלימוד יהיה מובן יותר. לא לנו, כמובן, כי אם ליהודים שבזמן עריכת הגמרא, עבורם שימשה הארמית שפת דיבור יומיומית.

אך קיימת סיבה תוכנית נוספת ועמוקה יותר לעובדה שעד עצם ימינו אלה אנו לומדים גמרא בארמית דווקא. כדי להבין זאת, מן הראוי שנתחקה על שורשיה של שפה זו המכונה גם 'לשון סורסי'¹. ובכן, מדובר בשפה קדומה ביותר, שלפי אחת הדעות כבר אדם הראשון השתמש בה.²

1. לדעת רש"י (סוטה מט, ב ד"ה "לשון סורסי") הכוונה היא לארמית של הגמרא הירושלמית: "קרוב הוא ללשון ארמי. ואומר אני שזה לשון גמרת ירושלמי".

2. סנהדרין לח, ב.

גם בתורה שבכתב מופיעות מילים ארמיות ולדוגמה, "יגר סהדותא". בספר תהילים יש פסוקים בארמית ואילו הספרים עזרא ודניאל מכילים פרקים שלמים בשפה הזו.

רבי משה איסרליש (הרמ"א), מעמודי התווך של הפסיקה ההלכתית בתקופת האחרונים, הפליא במעלת שפה זו ואמר, כי לשון ארמית ניתנה בסיני ביחד עם לשון הקודש³. הוא אף הגדיל לעשות בכך שכינה שפה זו עצמה - לשון הקודש⁴.

משמעות הדברים היא שאף כי אין להשוותה ללשון הקודש, לשפה הארמית מעמד מיוחד ואף קדושה מסוימת. בהקשר זה ראוי לציין כי חלקים מהתפילה, והבולטים שבה הם הקדישים⁵, נאמרים על ידינו בארמית. לאור כל הנ"ל נוכל לסכם ולומר כי סיבת כתיבת התלמוד בארמית⁶ נעוצה במעלתה⁷. ביטוי לכך אנו מוצאים בדברי התלמוד הירושלמי⁸: "לא יהא לשון סורסי קל בעיניך, שבתורה ובנביאים הוא אמור".

בספרי קבלה וחסידות מובאת סיבה נוספת ללימוד גמרא בשפה הארמית - כיוון שעניין לימוד התורה הוא לפעול בעולם הזדככות והתקדשות. לכן, על ידי שאנו לומדים גמרא בארמית נעשה בירור ה'קליפות' והכנעת ה'חיצונים'. וזוהי עבודתם של ישראל בזמן הגלות - להפוך את חושך הגלות לאור של גאולה, דבר המתבטא בין השאר בבירור לשונות אומות העולם⁹.

3. ראו אורח ישראל, טאפלין, עמ' נט, אודות מקורותיו של הרמ"א בעניין זה. ובתורה שלמה חלק יז, עמ' 315, דעות נוספות בעניין זה.

4. בשו"ת שלו סי' קכח. וכן כתב המהר"ץ חיות (איגרת בקרת דף לט) שלשון ארמית מכונה בלשון הקדמונים בשם 'לשון הקודש'.

5. ראו שער הכוונות (עניין הקדיש): "הקדיש נתקן בלשון תרגום... התרגום הוא סוד אחוריים דקדושה, והוא קדושה גם כן, אלא שהחיצונים יונקים משם, הקליפות הם נאחזים באחוריים והם מבינים בלשון תרגום שהוא אחוריים, ובהיותו אומרים השבח הגדול והקדוש הזה של הקדיש בלשון תרגום שהם מבינים אותו - אז הם נכנעים".

6. בראשית לא, מז. ראו פירוש רבנו בחיי על דברים (לג, כה): "מצינו הרבה לשונות בתורה שהם תרגום, כמו יגר שהדוּתא שהוא תרגום גלעד, וכן ואתה מרבכות קדש, ובנביאים אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו, וכן בכתובים כי עשית משפטי ודיני, וכן עוד הנה בשמים עדי ושהדי במרומים, עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל, אף ערשנו רעננה, תרגום מטה ערסא, והמילה כלולה משתי לשונות אלו לשון הקודש ולשון תרגום. וכן תמצא חיבור התלמוד המקודש שיש בו שתי לשונות אלו, כי רבינא ורב אשי אחזו דרך התורה שנתנה בסיני. ולפי דעתי שיש לדבר הזה שורש, כי שם האדון המיוחד בשמו שהוא לשון הקודש, וכנגד שם השליח שהוא התרגום הוא מטטרון, ואיני רשאי להרחיב ביאור".

7. ראו דברי המהר"ל בדרך חיים על פרקי אבות (פרק ה, משנה כג): "יש לתורה שתי בחינות, כי התורה היא ניתנה לעולם הזה, ומצד שניתנה התורה לעולם הזה היא בלשון הקודש והעולם הזה נברא בלשון הקודש. אבל מצד שהתורה היא מעולם העליון, היא בלשון תרגום כמו שיתבאר... וכן כל התלמוד חיברו בלשון ארמי, ומה שאומרים כי לכך נתקן בלשון ארמי מפני שהיו בבבל שזה לשונם, זה אינו, כי תלמוד ירושלמי הוא בלשון ארמי גם כן, ולא היה לשונם בארץ ישראל לשון תרגום, ואיך דבר זה שיהיו המשניות שהם אף לנצרים בלשון הקודש והתלמוד שהוא לחכמים בלשון תרגום. אבל הדבר הוא כמו שפירשנו, ודווקא התלמוד, אבל המשניות הם בלשון הקודש, וזה מפני כי התלמוד הוא לברר משפטי התורה ולבאר איך כולה נמצא בתורה, ודבר זה מפני כי התורה היא מעולם העליון ולכך הכל הוא בתורה והתלמוד היא מעלת התורה בפרט ולכך היא בלשון ארמי".

8. סוטה ז, ב.

9. ראו תורה אור (לבעל התניא) עז, ד: "שאר לשונות הם חול. אבל כשמתבררים על ידי תפילה... וגם כשמדברים בהם להבין התורה כמו בגמרא, יש כמה מילות לשון ארמי - הכי השתא, אי אמרת בשלמא - הרי הם נעשים על טהרת הקודש בחינת קודש

גמרא מבוארת - יתרונות וחסרונות

כיום יצאו לאור גמרות מתורגמות, כך שבנקל ניתן ללמוד את פירוש המילים ולכאורה אין עוד צורך להשקיע כל כך באוצר המילים בארמית.

אך אליה וקוץ בה. העדר שינון של מילות הגמרא ואי הכרה מספקת של השפה הארמית, יכבידו בסופו של דבר על הלומד וזאת משתי סיבות:

א. נוחות ונגישות: הלומד הבקי בשפת הגמרא, לימודו יהיה מהיר יותר מלימודו של אדם אשר שפת הגמרא אינה נהירה לו, ובכל רגע זקוק הוא לקביים שיסייעו לו להתקדם בלימודו.

ב. שפה תורנית: חלק נכבד מאוד מהספרות התורנית, של המפרשים והשו"תים, נכתב בסגנון התלמודי העתיק. שליטה בארמית נחוצה אפוא לא רק להבנת הגמרא, אלא גם להעמקת הלימוד ואיכותו.

מכל זה ברור כי מן הראוי להקדיש זמן ומחשבה כדי להכיר את שפת הגמרא.

צורת הלימוד

הכרת לשון הגמרא יכולה להיעשות בשתי צורות אשר לכל אחת מהן מעלות וחסרונות:

א. **בנפרד:** כמערכת למידה בפני עצמה. באמצעות שיעורים המוקדשים לנושא לימוד השפה הארמית. החיסרון בכך הוא, שהשפה, שאיננה אלא אמצעי, נהפכת ליעד ולמטרה. חיסרון נוסף הוא, שרבים מהתלמידים לא ימצאו עניין בלימוד ארמית כמקצוע בפני עצמו.

ב. **בדרך אגב:** לימוד הארמית יקרה מעצמו, תוך כדי לימוד הגמרא. המלמד יפענח בכל סוגיה את מילותיה, ואט אט ירכוש התלמיד, כבדרך אגב, את מרכיבי השפה הארמית. החיסרון בכך הוא, שהכרת השפה ולימודה לא יהיו יסודיים ובנוסף גם יימשכו זמן רב. אפשר עוד להאריך במעלות ובחסרונות שתי צורות הלימוד הנ"ל.

הצעתנו אפוא היא לשלב בין שתי הצורות. לימוד השפה ייעשה במהלך הלמידה ולא כלימוד בפני עצמו. הלימוד ייעשה באמצעות שני דגשים: א. בכל סוגיה, יקנה המורה לתלמידיו את מילות הסוגיה, טרם קריאתה בפנים. מומלץ שהפענוח ייעשה ככל הניתן בשיתוף התלמידים (שיפתרו במחברתם או על הלוח וכדומה). ב. בכל שיעור ידגיש המורה לתלמידים - כלל אחד או שניים בשפה הארמית. באמצעות כללים אלו יכוון המורה את תלמידיו לפענח נכון בצורה עצמאית. הקניית הכללים תיתן בידי התלמידים כלים לזהות ולפענח עצמאית מילים וביטויים רבים בגמרא.

העליון וטהירו עילאה". ושם ע"ג: "לא גלו ישראל אלא להוסיף כוח העלאת של ע' לשון ללשון הקודש. וכמו שמצינו בתנאים ואמוראים שדיברו בגמרא בלשון ארמי".

דמיון ושוני בין לשון הקודש לארמית

הארמית דומה ללשון הקודש.
זו הסיבה שלתלמידים בארץ
ישראל, הדוברים ביומיום
עברית, קל יותר לקלוט את לשון
הגמרא. בגמרא אף נאמר, כי זאת
הסיבה לכך שבני ישראל הוגלו
לבבל דווקא¹⁰: "לא הגלה ישראל
לבבל אלא מפני שקרוב לשונם
ללשון תורה".

הקרבה הלשונית של הארמית
ללשון הקודש התחזקה והלכה
במשך השנים, בשל הימצאותם
של היהודים בין הבבלים. הייתה
השפעה רבה ושאלת מילים
הדדית בין השפות. בדרך זו
התקרבו השתיים זו לזו. השפעה
זאת ניכרת באופן בולט בתלמוד
הבבלי (יותר מאשר בתלמוד
הירושלמי) הכתוב בארמית
שמילים רבות מלשון הקודש
בלולות בה.

ארמית מזרחית וארמית מערבית

השפה הארמית בה דיברו בני
עצמנו בתקופת הגמרא, נחלקה
לשני ניבים:

הדרכה מעשית

סדר הקניית ביאורי מילים

הקניית סוגיית הגמרא כוללת שני תחומים: א. תוכן
הדברים, ב. קריאתם בהבנה מתוך הגמרא.

המלצתנו היא להפריד בין שני התחומים, ולהקנות
את מילות הגמרא, כיחידה בפני עצמה, טרם הקריאה
בגמרא. סדר ההקנייה יהיה כדלהלן:

1. רישום המילים המופיעות בסוגיה, על דף הגמרא
או על הלוח.

2. התלמידים יפענחו אותן בעצמם (יש לכוון אותם
בעזרת 'הכללים' לפענוח עצמאי' שיתבארו בהמשך
הפרק הזה).

3. המורה יחבר מהמילים משפטים, והתלמידים
יתרגמו את המשפט.

4. הקניית הידע ותוכן הסוגיה תיעשה בנפרד, תוך
שילוב חלק מהמילים שנלמדו בארמית.

5. לאחר הכרת הידע והמילים - יקראו התלמידים
משפט אחרי משפט, מתוך דף הגמרא.

בדרך זו יתחברו התלמידים ביתר קלות אל מילות
הסוגיה. היא תהווה מעין סיכום וחזרה, הן על התוכן והן
על המילים.

10. פסחים פז, ב.

1. ארמית מערבית (או ארמית גלילית) - בה דיברו בני ארץ ישראל המכונה 'מערבא' (על שם היותה מערבית לבבל). בניב זה גם נכתב התלמוד הירושלמי¹¹.

2. ארמית מזרחית (או ארמית בבליית) - בה דיברו בני בבל ובה גם נכתב התלמוד הבבלי. הארמית המזרחית השפיעה רבות על לשון הקודש.

ישנם מספר הבדלים מעניינים בין הארמית המערבית לארמית המזרחית. יש מילים שהתקצרו בארמית הבבליית, ולדוגמה "אימר" בירושלמי, הוא בתלמוד הבבלי "אימא" (בהבלעת האות ר')¹². לעומתן יש גם מילים שדווקא התלמוד הירושלמי קיצר אותן בהשוואה לתלמוד הבבלי. לדוגמה, "רבי לעזר" (בירושלמי) לעומת "רבי אלעזר" (בבבלי) או "רבי בון" (בירושלמי) במקום "רבי אבון" (בבבלי).

דמיונה של השפה הארמית, במיוחד זו הבבליית, ללשון הקודש, מסייע להכיר ולקלוט את שפת הגמרא, ועל בסיס זה יוצגו הכללים להכרת הארמית.

שיטת הגילוי האיש

אבל לפני הצגת הכללים יש לתמוה על עצם הצורך בהם.

לכאורה, די בכך שהמורה ילמד את פירושי המילים והתלמיד יחזור אחרי המורה וישנן אותם וכך אט אט ירחיב את אוצר המילים הארמיות שלו; מהי אפוא התועלת בהצבת כללים כאלו ואחרים. שאלה זו מתחדדת לאור העובדה שמרבית גדולי ובני התורה של הדור הקודם, לא נזקקו ל'כללים', אלא למדו להכיר את שפת הגמרא על בוריה, תוך כדי למידה.

להלן נשיב על התהיות והתמיהות הנ"ל, ונמנה את שלל מעלותיה של הקניית כללים אשר יסייעו לתלמיד בן דורנו, לגלות באופן אישי את המילים:

1. חינוך ללמדנות: לימוד דרך גילוי אישי של התלמיד, מחזקת את כושר הלמידה שלו. כתוצאה מכך מתפתחת יכולתו לצמוח למדן, ומוכשרת הקרקע למשימות למידה אחרות בגמרא.

2. הנאה והעצמה: הלמידה העצמית מגבירה את המוטיבציה ללימודים. ההישג האישי כשהוא לעצמו, מחזק את רצון התלמיד ללמוד, כמו גם את אמונתו ביכולתו להצליח.

3. זיכרון: הלמידה בדרך הגילוי גורמת לזכירה טובה יותר של המילים החדשות שנלמדו,

11. שינוי לשון בין בני יהודה לבני גליל (עירובין נג,א) והסיפור שם. בני בבל והגליל לא ביטאו ע"ן. גם בבבל עצמה היו חילופי לשונות ראו ביצה כט,א.

12. הגמרא בנדרים סו,ב (ובפירוש רש"י שם) מספרת אודות אחד מבני בבל שעלה לארץ ישראל ונשא אשה מבנות הארץ. אמר לה: בשלי לי שני טלפי (בארמית בבליית הכוונה היא - רגלי בהמה, ובארמית ישראלית הכוונה היא לעדשים), בישלה לו שני עדשים וכו'.

משום שהתלמיד רכש את המילה החדשה לבדו, בעזרת הכללים שלמד ולאחר מכן הפעיל. כך יקל על התלמיד למצוא את המידע הנחוץ לו בעת הצורך. הוא לא יידרש להישען אך ורק על כוח זכרונו, כיוון שיהיו באמתחתו כללים למצוא בכל פעם מחדש את הפירוש הנכון.

4. כלים לסוגיות אחרות: בלמידה בדרך הגילוי, התלמיד רוכש טכניקות המסייעות לו גם בסוגיות אחרות. שהרי בהן יידרש התלמיד לגלות מילים אחרות שלא למדן עדיין אצל המורה.

5. דיוק: כאשר התלמיד מביא רק פירוש מזיכרון, הוא אינו משתדל לדייק כל כך בהתאמתו לסוגיה. לעומת זאת, כשהתלמיד רוכש את הכללים הוא יחפש את משמעותה המדויקת של המילה, שפעמים רבות תשפוך אור על הסוגיה כולה.

ייתכן שבדורות הקודמים לא נזקקו לסיוע זה. אם מפני שהתלמידים היו בעלי מוטיבציה חזקה יותר ללמוד, או משום שהיו להם פחות הסחות דעת מהלימוד. כך או כך, ברור כי בדורנו הדבר יכול לסייע מאוד לתלמידים, במיוחד לתלמידים המגלים קושי בלימוד גמרא.

נקודה נוספת ראויה לציון: ממילא הלמידה בדורנו הפכה בעידן החדש מוגשת הרבה יותר אל התלמידים, באמצעות חוברות עבודה, תרשימים וציורים המשתפים את התלמידים במהלך הלמידה. אין כל סיבה שלא לקרב אליהם גם את שפת הגמרא, ובכך לחברם חיבור אמיץ יותר ללימוד הגמרא עצמה.

כלל הכללים בזיהוי המילים

בראשית הדברים יש להבהיר את הכלל שקודם לכל הכללים כולם. הכללים הבאים אינם אלא התוויית דרכים וכיווני מחשבה ללימוד ארמית. הם יסייעו לתלמיד לבחון את המילה ולתרגמה נכון. אך למעשה, לכל כלל יש מילים רבות היוצאות מן הכלל. בסופו של דבר, הכרעת הפירוש הנכון נתונה לשיקול הדעת של התלמיד שעליו יהיה לבחור בכלל זה או בכלל אחר, בשילוב של מספר כללים או בשינוי קל מן הכללים.

הכלל החשוב ביותר שצריך לעמוד לנגד עיני התלמיד הוא - ההקשר. התלמיד ינסה לשבץ את ביאור המילה שנראית לו ואם הדבר יתקשר ויתחבר בתוך המשפט, יהיה בזה משום הוכחה לכך שתרגומו אכן היה נכון. זהו הכלל של כל הכללים: אם פירוש המילה - בהתאם לאחד הכללים - משתלב במשפט של הגמרא ובמבנה הסוגיה, מתחזקת הסבירות שאכן זהו הפירוש האמיתי של הדברים. ולא - יש לחפש פירוש אחר למילה.

עשרת הכללים כלל ראשון - השלם את המילה

בתהליך ההמרה של מספר מילים מלשון הקודש ללשון ארמית, נשרה מהן אות אחת, בדרך כלל מסוף המילה. מילים אלו נותרו חסרות ועל התלמיד להשלימן כדי לגלות את פירושו.

האותיות החסרות הן בעיקר מ' ו-ר', אך לעיתים גם אותיות אחרות.

טבלת השלמת אותיות

האות החסרה	המילים החסרות	המילים השלמות
ר' בסוף המילה	אימא, יימא, לימא, נימא, תימא.	אומר, יאמר, לומר, נאמר, תאמר
מ' בסוף המילה	תנאי, מיא, אִי, שמיא,	תנאים, מים, אִם, שמים
ן' בסוף המילה	היכא, הכא,	היכן, כאן
ת' בסוף המילה	בִּי	בית
ז(ה) בסוף המילה	הי	איזה ¹³
ד' באמצע המילה	קמא, קמיה, אסא	קדמא (קדמון, ראשון), קדמיה (מקודם אליו, לפניו), אדסא (הדס)
א' בתחילת המילה	חד	אחד

כלל שני - שנה סופה

א' בסוף מילה

בשפה הארמית מיתוספת האות א' לסופם של שמות עצם. כך, כאשר אנו נתקלים במילה המסתיימת באות א', ננסה לקרואה בלי הא' שבסופה (או בשינויים קלים אחרים המצויינים בטבלה). לעיתים נגלה מיד את המילה המסתתרת:

13. לכאורה המילה "אִי" היא המילה השלמה. היא גם מופיעה בתורה, "אי מזה באת ואנה תלכי?" (בראשית טז, ח) והמילה "איזה" היא תוספת של "אי זה", וכך גם "איכה" = "אי כה". הנכתב כאן בטבלה הוא ביחס לשפה העברית המדוברת, זו שהתלמיד מכיר.

טבלת כללי החלפת הסיומת

הכלל	המילים בארמית	התרגום לעברית
א. האות א' בסוף מילה נמחקת.	גברא, כספא, שטרא, ממונא, גופא	גבר, כסף, שטרא, ממון, גוף
ב. לעיתים בנוסף להשמטת ה-א' בסוף - מוסיפים גם ו' לקראת סוף המילה ¹⁴	קלא, שלמא, עלמא	קול, שלום, עולם
ג. לעיתים ה-א' בסוף המילה מוחלפת באות ה' בסוף המילה או (ה' הידיעה) בראשה	צריכא, שיתא, טעמא ¹⁵	צריכה, שישה, הטעם

ן' סופית בסוף מילה

אות נוספת המוחלפת בסוף מילה היא האות ן' המהווה תחליף לאות ם' (סופית). זאת כבר מכירים רוב התלמידים מלימודי המשנה המשתמשת אף היא בסיומת האות ן' - פטורין, חייבין, מתירין וכו'. להלן נראה כי ן' בסוף מילה, משמשת גם במשמעות של "אנו".

הפרד ושנה את סופה

קבוצת מילים נוספת השייכת לכלל זה, היא של מילים עם 'הטיית גוף' או 'הטיית שייכות'¹⁶. כלומר מילים שהשורש שלהן הוא בעברית, אבל סיומת המילה המטה את השורש לגוף מסויים (לי, לך, לנו, לכם וכו'), או משייכת אותו אליהם (שלי, שלך, שלנו, שלכם וכו') - היא בארמית. כך שלמעשה מילים אלו הן מילים בעברית (או מילים מוכרות מארמית) ורק הסיומת שלהן גורמת להן להתחזות למילים ארמיות. באמצעות הפרדת הסיומת מהמילה נוכל לפענחה: ראשית - נזהה את המילה הבסיסית,

14. הסיבה לכך היא כי הרבה פעמים הקמץ בארמית מחליף את החול"ם בעברית.

15. האות א' בסוף מילה מבחינה בין זכר לנקבה במספרים. בלשון נקבה אומרים: תלת (שלוש), שית (שש), ואילו בלשון זכר: תלתא (שלושה), שיתא (שישה).

16. הטיית גוף: לדוגמה המילים "אמר", הטיית הגוף ליחיד מדבר היא: אמרתי (ובארמית - אמרנא / אמרית). רבים מדברים: אמרנו (בארמית - אמרן) וכדומה.

הטיית שייכות: לדוגמה המילה "עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו, אכתי בפחזותייכו קיימיתו" - עם פזיז שהקדמתם פיהם לאוזניכם עדיין בפחזותכם עומדים הנכם.

שהיא בדרך כלל בעברית, ונפריד אותה. לאחר מכן, נתרגם את הסיומת לסיומת המקבילה בעברית. כך נגיע לפענוחה המושלם של המילה.

לדוגמה, את המילה "אמריתו", נפענח בשני שלבים:

הפרדה: נפריד בין שם הפעולה לבין הסיומת: אמרי - תו.

תרגום: נתרגם כל חלק בנפרד, באמצעות כללי ההחלפה (ראו בטבלה): אמרי = אומרים. תו = אתם.

התוצאה: אמריתו = "אומרים אתם".

טבלת כינויי גוף וכינויי שייכות

הכלל	מילים בארמית	תרגום לעברית
אֲנִי = י	ליה, ביה, חבריה, ידיה	לו, בו, חברו, ידו
תו = אתם	אמריתו, כתיבתו	אומרים אתם, כותבים אתם,
נָא = אני	ידענא, צריכנא, אמינא	יודע אני, צריך אני, אומר אני
נָן = נו / לנו / שלנו	אנן, רבנן, מרן, אשמעינן	אנו, רבננו, הבעלים שלנו, השמיע לנו
הוּ / יִהּ = הם / שלהם	להו, בהו, מנייהו מרייהו	להם, בהם, מהם הבעלים שלהם
כוּ = כם / שלכם	לכו, מנייכו, שולחנייכו	לכם, ממכם, השולחן שלכם
יְנָהּ = אותם	אמרינהו, כתבינהו	אמר אותם, כתב אותם

שימו לב להיגיון ולדמיון בין הסיומת בלשון הקודש לבין זו בארמית: לכו = לכם. להו = להם. לן = לנו.

רכישת כללי ההחלפה תיעשה באמצעות תרגול. התלמיד יתרגל מילים נוספות מסוגיה זו ומסוגיות נוספות, יפענח את המילים באופן עצמאי, וכך ירכוש את כלל החלפת הסיומת.

כלל שלישי - שנה ראשה

העיקרון: פעמים רבות המילה הארמית היא בעצם מילה בעברית שנוספה לה אות בראשה. אות זאת היא בדרך כלל אות קישור שאינה חלק מהמילה. הלומד יפריד את האות, יתרגמה כראוי לפי הכללים, וכך 'תתגלה' פתאום המילה בעברית.

אותיות השימוש בראשי מילים

הכלל	מילים בארמית	תרגום לעברית
א בראש מילה = על / את	אסיפא, אליבא, איידי, אגב, אמאי	על הסיפא, על ליבא (על דעת), על ידי, על גב, על מה (למה)
ד בתחילת מילה = ש / של	דכולי, דיליה, דציידא, דביתהו,	שכל, שלו, של צייד, של ביתו (אשתו)
ק' בתחילת מילה = למחוק ולשנות את המילה ללשון הווה	קאמר, קתני, קאזיל, קא משמע	אומר, שונה, הולך, משמיע

כלל רביעי - החלף אותיותיה

בכל שפה הגיית האותיות היא במבטא שונה. כאשר דובר שפה אחת מדבר בשפה אחרת, הוא משנה את צורת הגיית אותיותיה. פעמים רבות הדבר גורם להחלפת הגייתן של מספר אותיות. מסיבה זו, העתקת מילים מלשון הקודש לארמית שינתה גם את צורת הגייתן. כמו כן, מספר אותיות בלשון הקודש התחלפו שפה הארמית לאותיות אחרות.

ההחלפות נוצרו כמובן בין אותיות דומות. הדמיון יכול להיות במבטאן (כמו ה' ו-ח' או א' ע' ו-ה'), במוצאן מחמשת מוצאות הפה¹⁷, או מסיבות אחרות.

17. שינויים כגון אלו מצאנו בכל מקורות האותיות: באותיות הגרוניות (אהח"ע), "מאברין או מעברין" (עירובין נג, ב). "גמיאה או גמיעה" (שבת עז, א). וכן המילה "אין" שהיא מלשון "הן". באותיות הלשוניות (דטלנ"ת) לדוגמה: "נהמא" בארמית שהוא לחם בעברית. וראו שינוי הנוסחאות "ניבה" או "ליבה" (בבא קמא ק, א). "ישאלו על הפתחים או ישענו על הפתחים (ירושלמי כתובות יג, ג). באותיות השפתיות (בומ"פ): "פרזלא" בארמית משמעותו ברזל. באותיות שמקורן מהשיניים (זשסר"ץ): מסיקין - מציקין (בבא קמא קטז, ב). המילה "סנא" מ"שנא". באותיות שמקורן מהחיר (גיכ"ק): ראו רש"י פרשת קדושים (ויקרא יט, טז) שמשמעות המילה "רכיל" היא "רגיל". ומוסיף: "הכ"ף נחלפת בגימ"ל, שכל האותיות שמוצאיהן ממקום אחד מתחלפות זו בזו, בי"ת בפ"א, וגימ"ל בכ"ף וקו"ף ונו"ן בלמ"ד, וזי"ן בצד"י", ע"כ. וראו בביצה (לה, ב) חמש נוסחאות: משילין, משירין, מנשירין, משחילין, משחירין. ולכל אחד מהם מצאו סיוע מן המקרא או מן המשנה.

הבהרה: שינויים אלו אינם קבועים. פעמים רבות האות נותרת לשמש במשמעותה המקורית. לדוגמה: ת' בארמית מתחלפת ב-ש' בעברית, אך לפעמים היא נותרת גם בארמית במשמעות של ת'. כמו "משנתנו" = "מתניתין". ה-ש' הראשונה הופכת לאות ת' ואילו הת' השנייה נשארת (גם במילה המתורגמת) ת'.

על התלמיד לבחון בכל מילה האם עליו לתרגם ולשנות את אותיות או לא. ואם יימצא שכן, עליו לברר אלו מן האותיות עליו להחליף ואלו לא. כך עד שיגיע לתרגומה המלא והמדויק של המילה.

טבלת אותיות מתחלפות

מילים לדוגמה	מתחלפת לאות בעברית	האות בארמית	מילים לדוגמה	מתחלפת לאות בעברית	האות בארמית
עיטה (עיצה), מטלע (צולע), טולא (צל)	צ	ט	תורא (שור), תנו (שנו), תלת (שלש), תלג (שלג)	ש	ת
סנא (שנא), בי כנישתא (בית כנסת)	ש/ס	ס/ש	כתיבא (כתוב), סבירא (סבור), פשיטא (פשוט), הוה (היה), הוו (היו)	ו/י	י/י ¹⁸
הדר (חזר)	ח	ה	דהבא (זהב), דכר (זכר), אודנא (אוזן) דין (זה) דא (זו)	ז	ד
פרזלא (ברזל)	ב	פ	ביעא (ביצה), רבע (רביץ), ארעא (ארץ), רעוא (רצון)	צ	ע

18. הסיבה הדקדוקית להבדל זה היא שלשון הווה בבניין פעול (בנין קל), בארמית נכתב הוא בבניין פעיל. הווי אומר שבמקרים אלו, במקום ה-ו' תבוא האות י'.

כלל חמישי - מצא דמיון בלשון

חלק גדול ממילות הגמרא ניתן לזהות על פי דמיון לאותן המילים בעברית (זאת אף שקשה להגדיר כלל מדויק¹⁹, כבחלק מן הכללים הקודמים).

על התלמיד הקורא את הגמרא לנסות לתרגם בעצמו את המילה, לפי דמיונה לשפה העברית. יש להעזר בכללים הקודמים - שינוי ראש המילה וסופה, והחלפת אותיות.

לדוגמה: אחרינא - אחר, יהא - יהיה, שאני - שונה, עילאה - עליון, מנא - מנין, לישנא - לשון, פירי - פירות. איצטריך - הוצרך.

כלל שישי - מצא דמיון במשמעות

יש מילים ארמיות הדומות לעברית, אבל התרגום שלהן יהיה קרוב בתוכנו לאותה מילה בעברית, אך לא בקרבה מלולית. זאת משום שבעברית המדוברת, תרגום המילה קיבל משמעות קצת שונה. לכן התרגום יעשה בשני שלבים: א. נחפש את תרגום המילה הדומה מלולית, ב. נחשוב על משמעות המילה בעברית ונשאל את עצמנו האם משמעותה הרחבה של המילה בעברית יכולה להתאים גם כאן.

לדוגמה המילה "עבד" בארמית דומה למילה העברית "עבד", אלא שבעברית קיבלה מילה זו משמעות של מלאכה קשה, ואילו בארמית נותרה בתוכן של עשייה בכלל. אם כן, פירוש המילה "עבד" הוא - עשה.

דוגמה נוספת: המילה "שפיר" בארמית דומה למילה "משופר" בעברית. בשפתנו קיבלה המילה "משופר" משמעות של תיקון, אבל בארמית הכוונה למשמעות רחבה של "טוב". פירוש המילה שפיר אפוא הוא - טוב.

לכלל זה ניתן להוסיף את המילים הארמיות שכבר נטמעו בשפה העברית, ומתוך זה ניתן להבין את משמעותן. דוגמאות: "גוונא" - גוון הוא צבע, והכוונה היא לסוג. או "איכלע", שכוונתו נזדמן, מילה שרגילים לאומרה גם בעברית "פלוני נקלע למקום". וכן "אגרא" (אגרה = שכר). "זוטר" (קטן). "חיוור" (לבן). "קטלא" (מיתה).

19. למעשה שינוי המילים נעשה כמובן על פי כללים דקדוקיים. ולא הבאנו כאן את כולם, אלא רק את הכללים המצויים, הפשוטים והקליטים יותר - כדי לא להעמיס על מוחם של תלמידים.

כללים נוספים לדוגמה: א. סיומת ברבים נסתרים: בארמית - אות י', בעברית - "ים" (זכר) או "ות" (נקבה). לדוגמה. אמרי = אומרים. פירי = פירות. ב. זכר נקבה: בדרך כלל סיומת הנקבה היא באות א (במקום האות ה' בעברית), לעומת זכר שאצלו הסיומת היא בלי האות א'. לדוגמה: תלת (שלוש) לזכר, תלתא (שלושה) לנקבה. צריך (זכר), צריכא (נקבה). ג. נפעל: בארמית פותח ב"א", בעברית נ". לדוגמה: איתמר = נאמר, איתעביד - נעשה.

כלל שביעי - מילים מחוברות

מספר מילים בגמרא²⁰ הן למעשה צמד של שתי מילים. כאשר מחלקים את המילה לשתיים ומתרגמים כל חלק בנפרד, מתקבלת משמעותה המלאה של המילה.

את המילים המחוברות נזהה באמצעות ההתחלות הנפוצות שלהן "ה" או "א". כאשר הן מופיעות לפני מילה בעלת משמעות בפני עצמה (דוגמת האמר, איתימא וכדומה), נפריד אותן וכך נגלה את המילה.

טבלת מילים מחוברות

המילים בארמית	חלוקת המילים	המילים בעברית
אילימא, איבעית, איתימא, איתימא, איכא	אי... אית...	אם נאמר, אם תרצה, אם תאמר, יש אומרים, יש כאן
השתא, האידנא, הניחא, התם, הכא, התנן, האמר	הא...	עכשיו (הא שעתא), עכשיו (האי עידנא), זו נוחה (הא ניחא), שם (הא תם), כאן (הא כא), הרי שנינו (הא תנן), הרי אמר (הא אמר)
ליתא, ליכא	לית...	אין (לא איתא), אין כאן (לא איתא כא).

כלל שמיני - מילים מבלבלות

עד כאן הדמיון נשמע נהדר. אך בשלב זה נגלה כי הדמיון עלול לפעמים גם להטעות. להלן קבוצת מילים בארמית שפירושן שונה ממשמעות המילה (הזהה או הדומה) בלשון הקודש. ובמקרים בודדים פירוש המילה הוא אף הפוך לגמרי ממשמעותה בשפת הקודש. כדי למנוע בלבול, חובה ללמוד ולהכיר את המילים הללו.

ייחודיותן של מילים אלו יכולה להפוך גם סימן לזיכרון. שכן הזיכרון שלנו פועל באמצעות קישורים של המוח. הקישור בין שתי מילים יכול להיות גם באמצעות השוני וההיפוך זו מזו ולא רק באמצעות הדמיון ביניהן.

20. כבר במשנה יש מילים מחוברות, לדוגמה: "כיצד" מורכבת מהמילים כאי (זה) צד (פירוש המשניות לרמב"ם ברכות תחילת פרק ו). "אפילו" - אף אילו. "אדרבה" - אדא רבא (גדולה מזו).

דמיון מטעה

הדוגמה הראשונה היא המילה "מי" בארמית. כשתלמיד רואה מילה זו הוא "מבין" אותה בפשטות. "מי", זה התיחסות למישהו מסויים, כמו "מי זה". אך למעשה, תרגומה הנכון של המילה הוא - "האם". לעומת זאת, כדי לשאול בארמית "מי (זה)", נשתמש במילה "מאן".

לסיכום: מאן (בארמית) = מי (בעברית). מי (בארמית) = האם.

בדוגמה השנייה, המבט הראשוני עלול לגרום לשרשרת של שתי טעויות:

את המילה "אתא" תלמידים רבים מפרשים בטעות "אתה" (פנייה לנוכח). ואילו את המילה "בעא" - הם מפרשים בטעות "בא" (הגיע). אך האמת היא ש"אתא" פירושו "בא", ו"בעא", פירושו שאל. ואילו המילה "אתה" בעברית תיאמר בארמית בקיצור, "אַתְּ".

לסיכום: את = אתה. אתא = בא. בעא = שאל (המילה הראשונה בארמית והשנייה בעברית).

ויש מילים השונות זו מזו בכתיבתן, אך בצלילן דומות הן למילים אחרות לגמרי בעברית. תלמיד שיש לו שגיאות כתיב, עלול לבלבל ביניהן. לדוגמה: "קמא" פירושו "ראשון" (כמו "קדמא", הקדום, הראשון). ולא "כמה". "קתני" אינו "קטן", אלא "שונה (במשנה)".

משמעות הפוכה

יש לפחות שתי מילים נפוצות בארמית אשר משמעותן הפוכה ממשמעותן בלשון הקודש:

המילה "אין" בארמית היא בעלת משמעות חיובית - ופירושה - כן (הן), בעוד בלשון הקודש יש למילה "אין" משמעות שלילית, מלשון לא. כלומר, לִית = אין. אין = כן. (המילה הראשונה בארמית והשנייה בעברית).

המילה שָׁכַח, בעברית משמעותה אובדן של זיכרון. בארמית לעומת זאת, הכוונה היא דווקא למציאה. ומשורש זה באות גם המילים שכיח = מצוי, אֶשְׁכַּח = מצא.

גם כאן יש שרשרת של שתי מילים מבלבלות. המילה אֶשְׁכַּח, אינה במשמעות של "שָׁכַח" בלשון הקודש, כי אם - "מצא"; ואילו המילה הארמית "מָצִי", אינה "מצא" אלא - יכול.

לסיכום: אֶשְׁכַּח = מצא. מָצִי = יכול (המילה הראשונה בארמית והשנייה בלשון הקודש).

כאמור, מומלץ להשתמש בגורם המטעה עצמו, כסימן המסייע לזיכרון.

מילים בעלות משמעות כפולה

קושי דומה קיים כאשר המילה בארמית היא בעלת משמעות כפולה. לדוגמה, המילה "הא". מילה זו היא בעלת שלוש משמעויות: 1. זאת, 2. הרי, 3. אבל.

במקרה זה יהיה על הלומד להכיר את המשמעויות השונות, ולפענח את פירוש המילה (במקרה המסוים הזה) דרך הקשר למשפט בו היא מופיעה.

לדוגמה: כאשר אומרים "הא והא", הכוונה היא ל"זאת" ו"זאת". כאשר הגמרא אומרת "והא תנן", מובן שהיא באה להקשות "והרי שנינו". ואילו כשהגמרא מדייקת "טעמא ד... הא..." הכוונה היא, "אבל". כלומר, טעם ההלכה הוא דווקא במקרה זה, אבל במקרה אחר יהיה הטעם - אחר.

דוגמה נוספת היא המילה "חמרא". גם היא בעלת משמעות כפולה. היא יכולה להיות יין (חמרא) וגם חמור (חמרא). מתוך הקשר הדברים ניתן תמיד למצוא את פירושה הנכון. לדוגמה, כאשר הגמרא מספרת על "חביתא דחמרא" ברור שכוונתה לחבית יין (ולא חבית חמורים), וכשהיא מספרת על אביו של שמואל שמצא "הנך חמרי במדברא", הגיוני יותר שכוונתה למציאת חמורים (במדבר).

דוגמה אחרונה לנושא זה נביא מהמילה "מרא". היא מתפרשת במשמעות של אדון (בעלים), וגם במשמעות של מעדר (אֶת חפירה). כשהגמרא אומרת "אתי מרייהו" הפירוש בוודאי "יבואו בעליהם" (ולא "יבואו מעדריהם"), ואילו הפירוש של "אפקדי מרייהו" (על פי הקשר הסיפור) הוא "הפקידו את מעדריהם".

מילים דומות

עיקרון הזהוי יסייע לנו גם במילים דומות בארמית, אף שאינן זהות לחלוטין. לדוגמה: המילים - הכא, היכא, איכא.

כיצד נגרום לתלמיד לזהות את ההבדל ביניהם?

הדרך המסודרת היא באמצעות תרגול ממושך של הכללים הקודמים. במהלך התרגולים יוכל התלמיד להכיר כבר חלק גדול מהמילים. במסגרת הכלל השביעי הוא יכיר את המילה "הכא", המורכבת משתי המילים הא כא, וכך גם את המילה איכא = אי(ת) כא.

באמצעות הכלל הראשון ילמד להשלים את המילים: "היכא" = "היכן". "הא כא" = "זאת כאן", אי(ת) כא" = "יש כאן". את המילה הנותרת "היכא" הוא כבר יזהה מתוך דמיונה למילה "איך".

כל זה יכול להיראות טוב בתיאוריה. בפועל, התלמיד עלול להתבלבל מרוב מילים וכללים... כך שבסופו של דבר הזהוי הטוב ביותר ייעשה על פי ההקשר הענייני.

שיטה נוספת להקניית המילים היא באמצעות מטבעות לשון נפוצות. כמו: "היכא דמי" היא שאלת "איך מדובר". כך שבכל פעם שמגיע למילה "היכא", נזכיר לו "היכא דמי", והוא ייזכר - "איך". כך גם בפירוש המילה "הכא" - יוכל להיזכר מתוך מטבע הלשון "הכא במאי עסקינן" המוכרת. ובמילה "איכא", ייזכר מתוך "איכא דאמרי" או "איכא בינייהו".

כלל תשיעי - דבר והיפוכו

כלל נוסף שסייע לתלמידים לשנן את המילים, אף הוא מבוסס על השוני וההיפוך - לזכור דבר והיפוכו.

בדרך זו ניתן לשנן עם התלמידים מילים רבות בצורה חוייתית ומעניינת. כאשר באים למילה "איכא", אפשר לשאול: מי יודע מה הפוך מ"איכא"? ("ליכא"). כשבאים למילה "התם" אפשר לומר לתלמידים שמשמעותה הפוכה מ"הכא" ולתת להם את האפשרות להיזכר (בפירוש המילה "הכא") או לנחש. כך גם "לעילא" ו"לתתא", "קמא" ו"בתרא", "מלגיו" ו"מלבר". דרך ההיפוך מעניינת ויכולה להפוך את קושי הזיהוי לחוייה מעוררת סקרנות.

כלל עשירי - הקשר

בסימו של דבר עלינו לחזור אל הכלל המרכזי בו פתחנו. הוא קורא לנו לנסות לפענח את פירוש המילה בעזרת ההקשר, ומתוכו לחפש איזה כלל יתאים לנו הפעם כדי לפרש נכון את המילה. כלל זה הכרחי למילים ארמיות לחלוטין שאין להן מילים דומות בלשון הקודש, כך שהכללים הקודמים לא יועילו לפענוחן.

דוגמה: הגמרא מספרת על "הנהו בני בי מיכסי (בי מיכסי - שם מקום. רש"י) דיזפי זוזי מעובדי כוכבים²¹". המילה יזפי איננה מוכרת לתלמידים והם גם לא מתורגמת על ידי רש"י. מה עושים?

הבה נמשיך בקריאת הגמרא: "ולא הווה ליה למיפרעניהו" - המילה 'למיפרעניהו' מזכירה ללומד את המילה: "לפרוע". נשאל את עצמנו, מתי יש צורך לפרוע חוב? כשלוים! והנה לנו תרגום המילה "יזפי" = לוו.

דוגמה נוספת: הגמרא מביאה פסוק שממנו משמע כי בתיה ילדה את משה רבנו. ומיד היא מקשה: "ילדה?! והא ריבויי רביתה²²". המילים "ריבויי רביתה" אינן מתורגמות על ידי רש"י.

במקרה זה ניתן להיעזר בידע מוקדם של התלמידים: מה בתיה עשתה למשה רבנו? גידלה אותו. הנה לנו תרגום המילים "ריבויי רביתה" = גידלה אותו.

שיבוץ המילה בתוך המשפט ובדיקת התאמתה, נחוצים תמיד, גם במילים מוכרות שהצלחנו לפענח. למרות זאת, עלינו לבדוק אם הפירוש אכן מסתדר ומשתלב במשפט כולו. כפי שכבר הוזכר, יש לא מעט מילים בגמרא בעלות משמעות כפולה או אפילו משולשת או שהן מתפרשות

21. גיטין מו,ב.

22. מגילה יד,א.

מעט שונה, בהתאם להקשר. לכן יש לבחון בכל פעם מחדש האם הפירוש המוכר לנו מתאים כמות שהוא גם במשפט או בסוגיה שלפנינו.

נספח - ניקוד נכון

לבסוף יש להעיר כי פענוח נכון מתחיל בקריאה נכונה ומדויקת. אם הקריאה תהיה שונה בכל פעם, התלמיד יתקשה מאוד לזהות את המילה, כי כל פעם היא תיראה לו שונה.

נציג כאן שני כללים לקריאה נכונה באמצעות "אימות הקריאה", שהן למעשה אותיות המשמשות במקום ניקוד ומטרנן היא לייצג את התנועות. כללים אלו חיוניים בעיקר לארמית ולא ללשון הקודש המופיעה בגמרא.

י' או שתי יוד"ים

האות י' לאחר אות מציינת בדרך כלל חיריק ולעתים צירה: דוגמה: אִי, אֵימר.

י" - מכפיל את ההגייה, כמו שתי תנועות יחד. והוא נקרא בניקוד פתח. דוגמה: אֵייתי, אֵייד, היינו.

הדרכה מעשית

הכר את הארמית בחמישה צעדים:

צעד א - מצא דמיון ללשון הקודש:

חפש אם מילה זאת דומה למילה כלשהי בלשון הקודש. היעזר בכללים לזיהוי שהובאו בגוף הפרק. בדוק אם היא אכן משתלבת בתוך המשפט בו הובאה בגמרא.

צעד ב - מצא דמיון למילים אחרות בארמית:

לא מצאת? חפש אם המילה שנתקלת בה כעת, דומה למילה אחרת המוכרת לך מהשפה הארמית.

צעד ג - עיין בפירוש רש"י:

אם מדובר במילה נדירה ובלתי מוכרת, רש"י (בדרך כלל) יפרש אותה. פעמים רבות מתרגם רש"י את המילה ללע"ז שהיא השפה הצרפתית העתיקה. במקרה כזה אפשר למצוא ב"לעזי רש"י" (המופיע בסוף הגמרות הישנות; ובגמרות החדשות - על הדף) את פירוש המילה בלשון הקודש.

צעד ד - תרגום מתוך העניין:

לא מצאת? נחש את פירוש המילה לפי ההקשר בתוך המשפט שבו היא נאמרה.

צעד ה - העזר בגורם חיצוני:

לא הצלחת? שאל את המורה או העזר במילון ארמי-עברי.

ולסיום - כתוב את המילים:

למדת מילה חדשה בארמית, כתוב את תרגומה על גבי דף הגמרא* או על גבי דף נפרד. כך תצבור אוצר מילים גדול שיקל עליך בעתיד בלימוד הגמרא.

*בעניין זה הפנו שאלה לכמה מגדולי ישראל האם ראוי לכתוב את הביאורים על דף הגמרא עצמו: תשובת הגאון רבי חיים קנייבסקי הייתה: אינו ראוי. אך לעומתו הראש"ל צ הגאון רבי יצחק יוסף כתב להיתר (אך העיר לגבי האיסור לכתוב על ספר שאינו שלו) וכן כתב הגאון רבי מאיר מאזוז "אין בזה חשש כלל".

יא בסוף מילה או י-ה

כאשר יש א' בסוף מילה או יא בסוף מילה היא נקראת כקמץ. לדוגמה: אָתָּא, הָא, קשָׁא.
לעומת זאת י"ה בסוף מילה בארמית (לא בעברית) היא נקראת כצירה²³. דוגמה: לִיה, אפְקִיה.

²³. בניגוד ללשון הקודש בה האות ה' (בסוף מילה) מנוקדת בקמץ. וכך, המילה ידיה בארמית נקראת יִדְיָה ובלשון הקודש יִדְיָה.

- הגמרא נכתבה בארמית, השפה המדוברת בתקופת התלמוד, ומעורבות בה מילים בלשון הקודש.
- השפה הארמית קדומה מאוד. היא מופיעה בתורה, בנביאים ובכתובים.
- בספרים הקדושים מובא כי לשימוש בה יש משמעות ותועלת רוחנית.
- שני ניבים של השפה הארמית יש בתלמוד: **ארמית מערבית** - בה נכתב התלמוד הירושלמי, ו**ארמית מזרחית** - בה נכתב בתלמוד הבבלי.
- לשפה הארמית קווי דמיון ללשון הקודש. מילים רבות בשפה זו שאולות מלשון הקודש, אלא שהן קיבלו שינויים מסוימים מסביבתן הארמית.
- בפרק המסתיים הצגנו עשרה כללים שיסייעו לפצח ולפענח את המילים בארמית. באמצעות כללים אלה יוכל התלמיד לזהות מילים בכוחות עצמו.
- זיהוי עצמאי של מילים על ידי התלמיד, יחזק את בטחונו ויחבר אותו אל דף הגמרא.
- בעזרת הכללים הנ"ל, אפשר להפוך את הקושי שבהבנת המילים לאתגר חשיבתי ואף למשחק חוויתי.

מושגים שהתבארו בפרק: לשון סרוסי, ארמית מערבית וארמית מזרחית, כללים להכרת ולשינון הארמית.